

13.499/
22

010402

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK

SZERKESZTI ÉS KIADJA: CSÁSZÁR ELEMÉR

22.

JÓSIKA MIKLÓS

ÍRTA

ZSIGMOND FERENC

BUDAPEST

PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T.

1927

Ára: 1 P 20 f.

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK

SZERKESZTI ÉS KIADJA: CSÁSZÁR ELEMÉR

22.

JÓSIKA MIKLÓS

ÍRTA

ZSIGMOND FERENC

BUDAPEST

PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T.

1927

Hung. l.
1928/2

13.499/22

Pallas részvénytársaság nyomdája, Budapest, V., Honvéd-utca 10.
Felelős vezető: Tirlinger Károly műszaki igazgató.

I.

Emlékiratának elején az öreg Jósika helyreigazítja a születési évéről szereplő téves időpontot: 1796 helyett 1794-ben jelöli meg a helyes dátumot — s ehhez a helyreigazító megjegyzéshez a következő reflexiót fűzi: „Sohasem tudtam megfogni azoknak beteges hiúságát, kik korukat eltagadják... Aztán igazat szólva, kevés ember volt oly fiatal, mint én annak idejében és még kevesebbnek tartott fiatalsága oly sokáig, mint az enyém; miért szégyenleném én e szép hosszú életet, melyet nekem gyermekkorom óta késő öregségig annyian kívántak s melyre, bevallom gyöngeségemet, jó szemekkel, jó fogakkal, csudás erőben — s el nem tompulva semmi iránt, mi szép, jó és nemes s a korral lépést tartva mindvégig, büszke tudok lenni s azt hiszem, nincs okom oly életet szégyenleni, melynek minden évét több, mint egy-egy kötetnyi munkával földhetem be, hogy a szél el ne hordja. Ha e hosszú életért ily erőben mindenek fölött a gondviselésnek tartozom hálával, igen sokat köszönhetek azon szigorú, spártai nevelésnek is, melyben részesültem, mely idegeimet jókor megedzette s melyet egész hosszú életem alatt magam folytattam s egészítettem ki: habár egész őszinteséggel bevallom, hogy elég bolondságot követtem el életemben...”

Önérzetről tanuskodó, meglegedést hirdető, szép vallomás ez — de az önérzet őszintébb benne, mint a meglegedés. A spártai férfiaság csak testi értelemben jellemzi Jósika egyéniségét, egyébként, noha megrója másokban a „beteges hiúságot“ maga is könnyen sértődő, a vélt vagy igazi sértést nehezen felejtő, nőiesen hiú természet volt, s a fentebbi idézetet magában foglaló *Emlékirat* egy sebzett kedélyű, elkeseredett aggastyán utolsó, félben maradt munkája... Önérzetről azonban el kell ismernünk, hogy nemcsak őszinte, hanem jogos is. Jósika élete csakugyan nem mindennapi jelenség. Ez az élet maga is igazi regény, mégpedig igazi Jósika-regény; terjedelme kivételesen nagy, színhelye négy ország, hőse valódi lovag, végigjárta a szerelmi boldogság és boldogtalanság, a katonai dicsőség és politikai bukás, a költői siker és honfűi gyász magasságait és mélységeit, bátor elszántsággal nézett farkasszemet a Halállal nemcsak a harctéren, hanem a bitófa árnyékában is, s élményei gazdag tanulságokat nyújtanak az erkölcsi jellem buvárainak.

A Jósika-regényekre oly igen jellemző ellentétek hatásos módon jelentkeznek szerzőjük életében is. A történelmi nagy név és az arisztokratikus rang fénye csak még sötétebbé teszi az anyagi gondnak és a hontalan bujdosás fájdalmának az árnyékát. Az első szerelem mámorra hamarosan elillan, és a házasság rózsalánca évtizedes gyötrelem bilincsévé válik, de egyúttal lelkének költői megtermékenyülése is ebben a kínos megpróbáltatásban leli fel egyik legfőbb forrását. Midőn ötvenhárom éves korában végre rámosolyog életének legnagyobb boldogsága, s hitvesévé teheti régi eszményképét: már előre veti árnyékát nemzeti történelmünk egyik legszomorúbb katasztrófája s a Jósika holtig tartó számkivetettsége. Éveken át ő a koszorús magyar regényíró, hírnevét az egész ország visszhangozza, az ő munkáin szerette meg a magyar középosztály a könyvolvasást, mely a kellemes időöltés mellett erkölcsi épülést is jelentett — de azután meg kellett érnie Jósikának, hogy saját szemével lássa népszerűségének elillanását s évről-évre keservebben érezze a fiatal versenytársakkal szemben szenvedett vereséget... Jeles regényíróink között mindenesetre az ő élete a legromantikusabb, s ez a körülmény egyrészt csakugyan értékes elemévé vált írói tehetségének is, másrészt azonban félrevezette őt a regényírói kellékek és feltételek megítélése terén s táplálta elkeseredését, melyet pl. a látszólag kevesebb élet-tapasztalatú Kemény Zsigmond regényírói tekintélye keltett föl benne.

Jósika ifjúkorára vonatkozólag van egy nagybecsű forrásunk: magának Jósikának az *Emlékirata* (1864—65); kár, hogy ez az önélet- és önjellemrajz az 1830-as évek közepénél megszakad. Jósika egész emberi és írói pályájának képét széleskörű, beható tudományos kutatás alapján Dézsi Lajos rajzolta meg.¹ Csak egy évtized óta van tehát megbízható, kritikai Jósika-életrajzunk. Alábbi rövid életrajzi vázlatunk erre a munkára támaszkodik.

A Jósika-család szereplése visszanyúlik a XVI. század közepéig. A család egyik tagja, István, Báthori Zsigmond fejedelem idejében Erdély kancellárjává és báróvá emelkedett. A későbbi családtagok között találunk főispánt, főkormánybírói titkárt, tanácsost, elnököt, udvari kancellárt s több katonatisztet.

Költőnk atyja id. Jósika Miklós báró, anyja Lázár Eleonóra grófnő volt. Az apa egyszerre tudott lenni mulató világi és vagyongyarapító, szigorú gazda. Hét gyermeke közt negyediknek született a későbbi jeles regényíró 1794 április 28-án, Tordán. Miklós már ötéves korában elvesztette édesanyját s apai nagyanyjának, özv. Jósika Imrénének gondjai alá került a

¹ *Báró Jósika Miklós*. Budapest, 1916. (Magyar Történelmi Életrajzok.)

Kolozsvár közelében fekvő ófenesi birtokra, egy vadregényes szépségű vidékre. Gyermekkori kedves emlékei különben nemcsak ehhez a helyhez fűződtek, hanem a család többi udvarházának a környékéhez is, amilyenek voltak Bilak (Besztercéhez közel), Branyicska, Mihálfalva (Küküllő m.), Szurduk (Szolnok-Doboka m.). Ezek a helyek nemcsak természeti szépségükkel gyönyörködtették a gyermekifjú szemét, hanem képzeletét is megragadta pl. a mihálfalvi nép kísértetlátó, babonás hite, még inkább a sok történelmi emlék és vonatkozás: Branyicskán valaha kastélya volt Martinuzzinak, a szurduki Jósika-kastély pedig közel volt ahhoz a sziklához, ahol II. Rákóczi Ferenc a zsbói csata napján, 1705 nov. 11-én ebédelt, stb.

Jósika szellemi fejlődésére nevelők ügyeltek, de az apa, aki „első gavallér volt Erdélyben“, a szellemi képzés mellett legalább ugyanakkora gondot fordított fia testi megedzésére és modorbeli kipallérozására. Az ifjú Miklós nem is lett holmi félénk, gyöngé, zárkózott természetű gyermek, tele volt életkedvvel, mely néha rakoncátlansággá fajult, és szívesen vállalkozott különféle csínyek elkövetésére, amint ezt öreg korában maga megvallja magáról. Hódító megjelenésű atyja szerencsés mintaképe lett fiának s első kalauza Erdély főúri társadalmi életében. A nagyanya halála után, 1803-ban a kilenc éves Miklós a kolozsvári liceum növendéke lett s az intézettel kapcsolatos konviktusban kapott ellátást, egyik tanárának külön gondozása alatt. Itt tanult egészen 1810 őszéig, katonás szigorúságban nevelkedve, de a rangjához illő társaséleti érintkezéstől meg nem fosztva. Kolozsvári diák korában már megteszi az első próbát a költészet terén egy kalandos tárgyú novella-féle kísérettel.

1809 őszén ment végbe a Napoleon ellen hadba szállt kolozsmegyei nemesi felkelőcsapat zászlószentelése Kolozsvár főterén. A tizenöt éves diákifjúra mély hatást tett ez a szép látvány s végkép megérlelte benne az elhatározást, hogy ő is a katonai pályára lép. Két év múlva el is érte célját: 1811 őszén, tizenhét éves korában felvétetett hadapródnak a Küküllő megyében állomásozó Savoyai Eugen-dragonyosezredbe. Félév múlva az ezrednek Galiciába kellett költöznie, s a Kárpátokon át télvíz idején tett út fáradalmait hamarosan kemény próbára tették a leányos arcú, fiatal kadét testi szervezetét és akaraterejét, de fokozták is önérzetét s gyarapították élettapasztalatait. Egyesztendei meglehetősen unalmas galíciai tartózkodás után Olaszországba helyeztetett át az ezred, s ez az áthelyező parancs nagy örömet okozott Jósikának. A hosszú út Tirolon vezetett keresztül, s Jósikát igen meghatotta és fellelkesítette a vadregényes tirolai hegyvidék festői szépsége. Az Olaszországba való megérkezés után még egy félévig nem nyílt alkalma Jósiká-

nak a tűzvonalba jutásra; ezt a félévi időt tehát részint olvasgatással töltötte, részint szerelmi kalandokkal édesítette. Végre 1814 februárjának elején részese lett annak a csatának, amelyet a Minció folyó két partján vívott meg egymással a francia és az osztrák-magyar hadsereg. Az ekkor már hadnagyi rangban levő Jósika vakmerő hévvel vegyült a küzdelembe, fejvesztetten hátráló századát ő fordította meg és vitte vissza a csatába, úgy hogy ez a bátor cselekedete a főhadnagyságot szerezte meg neki; veszedelmes felderítő szolgálatra is jelentkezett önként ez ütközet folyamán; a csata végül is eldöntetlen maradt, de Jósika a maga részéről büszkén gondolhatott vissza a nagy napra, melyen több golyó fúrta át köpenyét, sőt kartács is bele-tépett a ruhájába, ő maga azonban nem sebesült meg. A katonai felettes tényezők méltánylása nem is maradt el. Jósika, aki február 7-én még hadnagy volt, március 14-én, tehát nem egészen húsz éves korában már a gróf Colloredo-Mansfeld gyalogezredének kapitánya, s ami szintén nem megvetendő: új állomáshelye Bécs lett.

A világvárosi környezet rendes viszonyok között is nagy jelentőségű lett volna Jósika lelki fejlődésére. Még fokozottabb jelentőséget nyert a bécsi tartózkodás azáltal, hogy 1814 novemberétől kezdve több mint féléven át az osztrák főváros mintegy Európa politikai és társadalmi életének a középpontja volt. Az ú. n. bécsi kongresszusra soha nem látott mennyiségben seregltek össze egész Európából uralkodók, főurak, katonák, diplomata, többnyire családjukkal; e ritka esemény Bécsbe csődítette a felsőbb és alsóbb rangú kíváncsiak tömegeit, úgyhogy az ekkor Bécsben tartózkodott idegenek számát százezerre lehet becsülni. Egymást érik a császári udvar ünnepe, a világváros ezerféle szórakozása, a színházak előadásai, egyházi és katonai parádék, előkelő női szalonok estélyei, álarcos bál tízezer résztvevővel, jelmezes bál négyezer vendéggel stb., stb.... Jósika mindenütt ott lehetett, ahova csak küldte a vágya; ekkoriban már kamarási rangja is volt, tehát az udvari zártkörű ünnepélyeken és mulatságokon is megjelenhetett. Szeretett színházba járni, annyira, hogy maga is kedvet kapott a drámaíráshoz; három drámai kísérletet meg is mutatott Raimundnak, az akkor igen népszerű bécsi színésznek és drámaírónak, de aztán az őszinte kritikát megszívlevén, megsemmisítette ezeket a kezdetleges színműveket. A színházba járás mellett könyvet is rengeteg sokat olvasott Jósika Bécsben: tudományos és mulattató, történelmi tárgyú és útleíró, főképen pedig regényeket, jót és rosszat, régit és újat, német, francia, olasz, spanyol nyelven írottakat; az angol nyelv tanulásába is belefogott, de csakhamar abbahagyta. Közben ezredével ő is eljutott Bajorországon és Würtembergen át Franciaországba s Napoleon végső bukása után ő is szétnézett Páris-

ban... Elgondolhatjuk, mindez mily sokféle benyomást, mennyi tapasztalatot, mily sokoldalú és széleskörű ember- és világismeretet nyújtott az élénk szellemű, finom fogékonyságú, jószemű fiatalember számára.

De a bécsi élmények között a legsorsdöntőbbet még nem említettük. 1817-ben megismerkedett Jósika egy szabolcsmegyei magyar leánnyal, Kállay Erzsébettel, aki ekkortájt anyjával együtt Bécsben lakott a világvárosi előkelő társadalmi érintkezés formáinak elsajátítása végett. A leány már menyasszony volt, s épen Jósika egyik jó barátja volt a vőlegény, de ez a mátkaság aligha táplálkozott mélyebb érzelmi forrásból, mert rövid ideig tartó ismeretség elég volt ahhoz, hogy Kállay Erzsébet beleszeressen a daliás, ifjú kapitányba. A leány érzelmeinek ezt a megváltozását örömmel látta az anya is, sőt talán a korábbi vőlegény sem nagyon busult miatta. A huszonhárom éves, lobbanékony vérű Jósika csakhamar kérőként jelentkezett a leány apjánál, Kállay Leó szabolcsmegyei, napkori földbirtokosnál, s türelmetlenül várta, hogy huszonnegyedik életévét betöltse, azaz nagykorúvá legyen, mert attól tartott, hogy atyja, aki fia számára fényesebb jövőről álmodott, nem fog beleegyezni a Kállay Lizivel kötendő házasságba. Az öreg Jósika azonban, noha csakugyan nem volt elragadtatva fia választásától, egyáltalában nem gördített akadályt a fiatal pár egybekelése elé, s az esküvő 1818 szeptember 5-én Napkoron megtörtént. Jósika kapitányi ranggal kilépett a tényleges katonai szolgálatból, s apjával egyetértően elhatározta, hogy a gazdálkodásnak szenteli életét. Be is költözött feleségével az egyik erdélyi Jósika-birtokra, Csehtelekre, de a fiatal asszony nem tudta megszokni a reá nézve idegenszerű környezetet, úgyhogy hamarosan átköltözködtek Napkorra, Kállayékhoz. Itt meg aztán Jósika kezdte mindinkább rosszul érezni magát. A Nyírség egyhangú vidéke magában véve is kiábrándítólag hatott a vadregényes Erdély szülőltjére, de még sokkal inkább az az emberi környezet és életmód, amelybe Szabolcsmegyében belekerült. Az a környezet volt ez, amely pár évtizeddel korábban Bessenyei Györgyöt is lelki meghasonlottságba kergette, pedig Bessenyeinek ez a vidék volt a szülőföldje és ifjúkori otthona. A meglehetősen elparlagiasodott ízlésű, modorú és életfelfogású szabolcsi nemesség a maga szűk látókörével, vaskos tréfaival, hangos mulatságaival elriasztó hatást tett az arisztokratikus származású és neveltségű Jósikára, viszont a szabolcsi gentry parasztos büszkesége is ösztönszerű daccal várta a körébe érkező erdélyi, „idegen“ mágnást. Az após, Kállay Leó, szintén fölényét próbálta éreztetni vejével („pl. elvárta tőle, hogy jelentse, ha ki akar lovagolni, stb.“) — érthető, hogy Jósikára nézve lassanként elviselhetetlenné vált a felesége szülőföldjén való tartózkodás. Apja halála (1824) után Jósika a branyicskai

birtokon rendezett be magának családi otthont, de látván, hogy felesége sehogysem tud megbarátkozni Erdéllyel, akként próbált segíteni a dolgon, hogy az év egy részét Pesten töltötte s így igyekezett neje szórakoztatásáról gondoskodni, akitől házasságuk alatt négy gyermeke született. Az egymástól való elidegenedés azonban férj és feleség között feltartóztathatatlanul egyre növekedett.

Minél inkább oszladozott-foszladozott Jósika családi boldogsága, annál nélkülözhetetlenebbé vált reá nézve, hogy a lelkében támadt ürességet valami nemesebbfajta táplálékkal töltsse ki. Említettük, hogy már diák- és katonakorában próbát tett a költészet terén. Az 1820-as évek végén egy az ú. n. váromantika tárgykörébe tartozó rege-féle verses elbeszélést írt, de egyelőre nem adta ki nyomtatásban, a következő években pedig F. Marosközi Gábor álnév alatt néhány költeménye meg is jelent a Felső Magyarországi Minerva c. folyóiratban; gyöngé versek biz' ezek, de írónknak a későbbi dicsőség útja felé való megindulását jelentik. Ebből a szempontból nagyfontosságú volt rá nézve az időnként való hosszabb pesti tartózkodás, mert ily módon megismerkedett több nevezetes íróval (Vörösmarty, Bajza, Fáy, Szemere Pál, Eötvös, Toldy) és politikussal (Széchenyi, Batthyány, Teleki László, Kossuth). Erdélyben is ekkor kezdett éledezni a magyar nemesség hazafiúi öntudata, a hosszú szünetelés után itt is országgyűlésre készült az alkotmányos élet. Jósika benső barátságba jutott Wesselényi Miklós báróval s kedvet kapott az erdélyi országgyűlésen való részvételhez, sőt szerepléshez is. 1835-ben nyomtatásban is kiadott két munkát, (*Irány, Vázlatok*), melyek társadalmi vonatkozású elmefuttatásokat tartalmaznak s szerzőjüknek éleslátásáról és jellemzésbeli ügyességéről tanuskodnak.

A tehetségének megfelelő igazi útra 1835—36-ban talált rá Jósika, mikor megírta és közrebocsátotta két regényét: *Abafit* és *Zólyomit*. Hogy miből merített ösztönzést és útmutatást a regényíráshoz, nem tudjuk kétségtelen bizonyossággal megállapítani. Petrichevich Horváth Lázár, a későbbi Honderű c. folyóirat első szerkesztője, azt mondja néhány év múlva írt visszaemlékezésében, hogy Jósika egyszer épen olyankor látogatta meg Kolozsváron, mikor ő (Horváth) regényén dolgozott;¹ kérdezősködött a munka tárgya és feldolgozásmódja felől, néhány nap múlva pedig a maga *Irány* c. művét mutatta meg Horváthnak; Horváth azt a tanácsot adta barátjának és rokonának, hogy publicisztikai művek helyett írjon történeti

¹ P. Horváth Lázár kétkötetes egyetlen regényének címe: *Az elbujdosott, vagy egy tél a fővárosban*, Kolozsvár, 1836. Ismertetését és jellemzését lásd: Ferenczi Zoltán: *Egy elfeledett regényről*, Bp. 1918. (Akad. Értekezések.)

tárgyú regényeket, hiszen Erdély multjának köz- és magán-életére vonatkozólag rendkívül gazdag ismeretekkel rendelkezik. Jósika megfogadta a tanácsot és így lett a magyar regényirodalom megteremtőjévé¹... Jósika nem cáfolta meg ezt az 1843-ban megjelent Horváth-féle magyarázatot, de öregkori önéletrajzában szinte indulatosan tiltakozik az ellen a feltevés ellen, mintha őt csak másnak a példaadása ébresztette volna írói hivatásának a tudatára. „Hát tisztelt nagy jó uraim! mit vétett Önöknek az az Est deus in nobis! s mit vethetnek szememre, ha én azon erős hitemet fejezem ki, hogy ha előttem soha senki sem írt volna regényt, én írtam volna az elsőt...“² Azt is leszögezi Jósika, hogy *Zólyomi* c. regényét még Szabolcsban, Napkoron kezdte írni, már pedig P. Horváthtal csak később, Kolozsváron került ismeretségbe... Ezeket az egymásnak ellenmondani látszó nyilatkozatokat Weber Arthur³ úgy egveztetni össze, hogy Jósika a *Zólyomi* c. regény írásába Kisfaludy Sándor várromantikai tárgyú regéinek hatása alatt fogott bele, vagyis hazai hagyományt követett s eredetileg nem is akart egyéb lenni a műve, mint prózába áttett Kisfaludy Sándor-féle megalkotású várrege; mikor azonban P. Horváth a Scott és Bulwer-féle regényírói módszer alkalmazására buzdította, Jósika lelki szeme előtt csakugyan ekkor villanhatott meg az az irány, melyen korszakalkotó jelentőségű költői munkásságot tud majd kifejteni; az *Abafi* már magán viseli a P. Horváth angol mintaképei hatásának, különösen Scott Walterének a nyomait.

Egyébként nem is fontos kérdés, hogy kicsoda vagy micsoda tette regényíróvá Jósikát. A fontos az, hogy regényíróvá lett s megtalálta igazi hivatásának útirányát. Egy év kellett ugyan hozzá, hogy az 1836-ban megjelent *Abafi* c. regényről az akkori legilletékesebb magyar kritikusok egyike, Szontagh Gusztáv (írói nevén Tornai) tudomást szerezzen, de mikor aztán elolvasta, lelkes hangú ismertetésben sietett felhívni reá a magyar olvasóközönség figyelmét.⁴ Ismertető cikke e híressé vált sorokkal kezdődik: „Uraim, le a kalapokkal! Egy művet van szerencsém bemutatnom, mely körében elsőrendű, legjobb, mióta e nyelv zeng; illő, hogy azt tisztelettel fogadjuk...“ Ettől az időponttól kezdődik Jósika írói hírneve és népszerűsége, mely éveken keresztül szinte versenyen felülnék mondható a magyar széppróza terén. Termékenysége egyformán rendkívüli maradt a történeti és társadalmi regényműfajban, de legkiválóbb s legkedveltebb munkái mindig a

¹ Honderű 1843. II. 261—263. l.

² *Emlékirat* IV. köt. 118—119. l.

³ *Jósika Miklós*. Budapesti Szemle 1914. OLX. köt. 65. l.

⁴ Figyelmező. 1837. I. 16. sz.

nemzeti *multból* vett tárgyaak közül valók voltak, főként ezekkel vívta ki a tudós kritika részéről is, az olvasóközönség körében is az évekig tartó osztatlan elismerést. Mindjárt az *Abafi* megjelenését követő évben (1837) adta ki *Az utolsó Batori* című háromkötetes regényét; a M. T. Akadémia a nagy jutalommal (200 arany egy ezüstpohárban) tüntette ki ezt a munkát. Két év múlva (1839) még nagyobb szabású történeti regénye következett: *A csehek Magyarországon*, négy kötetben. Négy év múlva jelent meg a *Zrinyi a költő* (1843), újabb négy év múlva a *Jósika István* (1847) c. történeti regény, de közben az egykorú életből vett tárgyú regényt is jó néhányat írt: *A könnyelműek* (1837), *Az élet útjai* (1844), *Az Isten úja* (1844), *Adolfine* (1844), *Akarat és hajlam* (1845), *Egy kétemeletes ház Pesten* (1847). Ezekhez még hozzá kell számítanunk egy életképsorozatot (*Ifjabb Békesi Ferenc kalandjai*, 1844–45), hat kötet novellát (*Élet és tündérhon*, három kötet 1840, *Visszhangok* 1844, *Szív rejtelsei* 1845, *Regényes képletek* 1847), négy színdarabját (*Adóriánok és Jenők* 1838, *A két Barcsai* 1844, *Kordokubász* 1847: drámák, *Az ecsedi tündér* 1839: Gaál Józseffel együtt írt vígjáték), tízkötetnyi regényfordítást (1844–45) — és ez az egész névsor Jósikának csak a szabadságharc előtti írói munkásságára vonatkozik.

Annál bámulatraméltóbb ez a rendkívüli írói termékenység, mert az itt szóban forgó tizenkét esztendő Jósikára nézve tele volt szenvedéssel, gonddal, lelki vívódással. Házasságlete rohamosan közeledett a teljes felbomlás felé; már nemcsak a nyírségi környezet tette lehetetlenné reá nézve a családi nyugalmat, hanem feleségének lelki megváltozása is, mely hisztériás nyilvánulásaival végkép elmérgesítette a helyzetet; a két hitvestárs kölcsönös daccal, majd kölcsönös gyanúsítással keserítette egymást, rövid találkozók után egyre hosszabb különválások következtek. Elhibázott házasságának átkát a harmincas évek végétől kezdve kétszeres kínál hordozta Jósika, mert ekkoriban ismerte meg Podmaniczky Júlia bárónőt s csalódott szívének egész rajongásával gyulladt iránta szerelemre. A fennkölt lelkű nő eszményi vonzalommal viszonozta Jósika szerelmét, de a katolikus vallású házaspár pöre évek hosszú során át húzódott anélkül, hogy törvényes döntésig tudott volna jutni. Jósika idegzetét és kedélyét rendkívül megviselte ez a helyzet. Már az *Abafit* is komor elvonultságban írta Szurdukon, de különösen 1839 óta örökös váratkozás, gyötrődés, ideges izgalom volt a sorsa, egy évtizednyi szenvedés árán tudott csak eljutni a boldogság révébe. Bizalmas embereihez írt levelei tele vannak panasszal, megható vallomásokkal, türelmetlen kifakadásokkal. Mindjárt a *Csehek* c. regény befejezése után, 1839-ben hozzáfog a *Zrinyi a költő*-höz, nagyobb részét 1841-re el is készíti, de aztán erőt vesz

rajta az idegesség: nem tudja munkáját bevégezni. „Először, mióta az írói pályára léptem, történik ez rajtam; máskor enyhét és vigasztalást találtam azon világban, melyet szeszélyem idéze föl, most van egy érzés bennem, mely nem engedi írói sikert vadászni, — míg sorsom nem változik...”¹ Idejét megosztja az erdélyi és a pesti tartózkodás között, de egyik hely sem tudja felderíteni nyomott hangulatát. „Évek óta már igaz, szívből eredt vidámságot rajtam senki észre nem vehetett... Főleg az utóbbi időkben... egy egészen nyugodt pillanatom sem volt...”² „El nem mondhatom neked, mint félek mindig itt Pesten a postanapokon... főleg ha szabolcsi leveleket várok, melyeknek már szaga beteggé tesz...”³ „Senki sem tudja jobban méltányolni a szív szerinti feleség-választást, mint a házasságában csalódott s új eszményképét elnyerni nem tudó Jósika. Mikor Wesselényi Miklós 1845 november 20-án titkos házasságra lépett Lux Annával, Jósika mindjárt biztosítja őt meleg együttérzéséről: „Boldog! minden szenvedései mellett, ki szívéhez csatolhatja azt, ki testi vagy lelki szenvedései homályai közben évek óta mint őrangyal, mint békenemtő áll mellette távolban vagy közelben, boldog s irigylendő, minden bajai és szenvedései közt!...”⁴ — Az évtizedes per izgalmaikat anyagi gondok is növelik. Erdélyi birtokára nagyon ráférne az állandó, személyes felügyelet, de a pesti tartózkodás is pótolhatatlan lelki szükséggé vált rá nézve, hiszen csak ott van módja — bár ott is ritkán — találkozni hűségesen várakozó ideáljával. „Ninád betegsége igen-igen megilletett — írja Wesselényinek 1846 elején — mert épen ez az én sorsom: azt, kihez lelki életem növe van, ritkán s hónapokig nem látni, — ismerem e nélkülözés minden kínjait...”⁵ Hogy az évnek téli felét Pesten tölthesse, Wesselényit kéri fel arra, hogy az ő gazdaságára is ügyeljen, s Wesselényi az igaz barát szívességével teljesíti Jósika kérését... Végre aztán, nem győzvén tovább a per eredményére való várakozást, 1847 április 3-án áttért a református vallásra (felesége néhány nappal korábban ugyanezt tette) s így most már gyorsan döntéshez jutott a hosszú pör: a ref. egyház illetékes fóruma 1847 június 4-én hivatalosan felbontotta a házasságot, augusztus 25-én pedig már végbe is ment Jósika frigykötése Podmaniczky Júliával, Zsibón, Wesselényi otthonában. A szenvedéseitől megváltott Jósika a szurduki kastélyba vitte magával imádott hitvesét.

De az idillikus, boldog elvonultságnak a következő év

¹ Toldy Ferenchez írt levél. 1841 febr. 21. Lásd: Irodalomtört. Közlem. 1911. 69. 1.

² Wesselényihez írt levél, 1845 jan. 28. Lásd: I. K. 1906. 370. 1.

³ Ugyanahhoz, 1845 nov. 30. Lásd: I. K. 1906. 377. 1.

⁴ U. o. 379. 1.

1846 febr. 18. Lásd: IK. 1906. 478. 1.

tavasznán véget vetett a nyugtalanná lett nemzeti közhelyzet. Jósika Szurdukról beköltözött Kolozsvárra s az erdélyi országgyűlésen Wesselényi párthíveként buzgón támogatta a Magyarországgal való unió eszméjének megvalósulását. Egyszersmind szorgalmas munkatársa lett, mint „erdélyi levelező“, a Pesti Hírlapnak, melynek egyik szerkesztője Kemény Zsigmond volt. Kemény Zsigmond húsz évvel volt fiatalabb Jósikánál s csak akkor jutottak egymással közelebbi ismeretségbe, mikor a házaselet csalódásától elkeseredett Jósika el-elvonult Erdélybe s meg-meglátogatta Wesselényit, akit Kemény is gyakran fel szokott keresni. A szabadságharcig barátságnak mondható jó viszony kapcsolja össze a két regényíró erdélyi bárót, érdeklődnek egymás témái iránt — de később Jósika hiúsága sokat szenvedett amiatt, hogy a tudományos kritika Kemény tehetségét az övének jóval elébe helyezte. Ez a féltékenység nem valami izléses módon tört ki belőle öregkori *Emlékiratában*. (IV. k. 137. l.) — 1848-ban még zavartalan a barátságuk, de már ekkor is szemünkbe tűnik egyéniségüknek egymással ellentétes természete. Kemény oknyomozó hajlama annyira elemeire boncol minden jelenséget, hogy a cselekvésre nem marad sem ideje, sem kedve; és a mikroszkópikus mélységű megfigyelés közben annyi bonyolultságot, árnyoldalt, másoktól észre sem vett hibát és bajt lát meg, hogy az eredmény csak pesszimizmushoz vezetheti. Az 1848—49-iki szabadságharcot is kezdettől fogva illúziók nélkül szemlélte s egyre jobban meg volt győződve arról, hogy Kossuth katasztrófába viszi a nemzetet; végig résztvett ugyan az országgyűlés képviselőházának munkájában, követte azt Debrecenbe is, de reménytelen fásultsággal figyelte az események válságos rohanását... Mennyire más a Jósika egyénisége! Tetterejét nem bénította meg örökös böleselkedéssel. „Mióta gondolkozni tudok — írja hetvenéves korában — a katonaság volt szenvedélyem; s ha a kedélyes hét nagy X helyett fiatal volnék, most sem lennék egyéb, mint katona.“¹ Csakugyan, minden nevezetesebb vállalkozásának katonásan vágott neki. Már első házassága is ilyenformán történt. A politika terén Erdélyben a heves vérmérsékletű Wesselényi Miklósnak lett feltétlen hűségű pártfele, az Erdélyt is magába ölelő országos politikában pedig szívvel-lélekkel Kossuthhoz csatlakozott. Előbb a főrendiháznak, majd a honvédelmi bizottmánynak, végül a kegyelmi széki közbírósnak lett a tagja, kitartott a függetlenségi eszme mellett mindvégig, feleségével együtt követte a forradalmi kormányt Szegedre, Aradra is, soha egy percre meg nem tántorodva abbéli hitében, hogy a nemzeti becsület számára nem volt más út, mint az, amelyen Kossuth haladt előre, egészen a bukásig. A vilá-

¹ *Emlékirat* I. köt. 149. l.

gosi fegyverletétel után menekülnie kellett. Álruhában, egyedül bujdosott végig Magyarországon, Aradtól Galicia határáig s szerencsésen eljutott Lipcsébe. Egy hónap múlva ott volt felesége is, hogy ettől az időtől kezdve legyen férjének igazán mindenévé, a sorscsapások között igazi védőangyalává.

Hazátlan bujdosóvá lett hát Jósika s most már csakugyan saját erejéből kellett eltartania magát. Katonás keménységű, határozott természete igazi szerencsének bizonyult ránézve a szomorú helyzetben. Felesége minden tekintetben méltó volt hozzá. Jósika, egyelőre nem érintkezhetvén magyar könyvkiadókkal, német nyelven írt meg és adott ki két regényt; az egyik *Die Familie Mailly* címen jelent meg 1850 őszén, a másikat *Alter Hass, neue Liebe* címmel a *Nordischer Wanderer* c. lap közölte ugyanazon év folyamán. A friss emlékü magyar szabadságharcról is kiadott egy memoár-szerű munkát (*Zur Geschichte des ungarischen Freiheitskampfes*). Rövidesen helyreállt az irodalmi érintkezés a magyarországi könyvkiadókkal és lapszerkesztőkkel is. Jósikáné sem pihent; lefordította németre férje korábbi művei közül a *Jósika Istvánt*, sőt egy külföldi magyarnyelvű szépirodalmi és divatlapot is meg akart indítani, de ez a terv meghiusult... Egyébként a Jósika-házaspár nem sokáig lakott Lipcsében. Az ottani rendőrség kíméletlenül viselkedett a magyar menekülttel szemben, ezért Jósika 1850 nyarán Brüsszelbe költözött.

Ettől az időtől fogva ismét a régi termékenységu magyar regényíró láthatjuk Jósikában. Az *Egy magyar család* c. tízkötetes regénynek öt első kötete még Németországban jelent meg (1852, a többi kötet egy évtized múlva Pesten), de 1853-tól kezdve a cenzúra engedélyével megnyílik Magyarországon a Jósika-regények szapora termésének új korszaka. A halálraítélt emigráns neve egyelőre nem szerepelhetett a könyvek címlapján, ezért Jósika a nagy sikert aratott *Eszther* c. regény (1853) után „Eszther szerzője” név alatt bocsátotta közre 1860-ig írt munkáit. Ezek: *A nagyszebeni királybíró* (1853), *A gordiusi csomó* (1853), *A zöld vadász* (1854), *A szegedi boszorkányok* (1854), *A tudós lánya* (1855), *Jő a tatár* (1856), *Pygmalion* (1856), *A rom titkai* (1856), *A rejtett seb* (1857), *Két királynő* (1857), *Az első lépés veszélyei* (1860), *A két barát* (1860), *II. Rákóczi Ferenc* (1861), *Két élet* (1862), *A két mostoha* (1863), *A magyar kényurak* (1863), *Klára és Klári* (1863). Ide kell számíltatnunk még két nem szépirodalmi munkát: a *Regény és regényítészetet* (1859) és *A magyarok őstörténelmét* (1861). Annál bámulatraméltóbb ez a roppant termékenység, mert Brüsszelben Jósikának a költői munkásságon kívül egyéb elfoglaltsága is volt: a magyar emigráció külföldi sajtó-propagandáját ő irányította, s ez nagyarányú levelezéssel és sok egyéb munkával járt. Egyik levelében, ilyenmő elfoglaltsá-

gára célozva, ezt írja 1859 november 16-án Teleki Lászlónak: „Ha ezentúl nem lenne annyi regény, im itt az oka: van nap, mikor egy sort sem írhatok magamnak, pl. a mai nap is ilyen...” Jósikával a fáradhatatlan tevékenységben is vete- kedett a felesége; mágnásasszony létére csipke-kereskedést nyi- tott s a brüsszeli menyasszonyok elhalmozták megrendeléseik- kel. Így aztán a Jósika-házaspár egészen tűrhető, sőt kényel- mesnek mondható anyagi helyzetet tudott teremteni magának; saját kétemeletes házukban laktak, s évi jövedelmük néha a tízezer franc-t is elérte.

De az öregedő Jósika lassankint elbetegesedett. Ezért 1864-ben elhatározták, hogy átköltöznek Drezdába, ahol Jósika- nének sok rokona lakott, köztük az ország egyik minisztere is. Jósika regényírói buzgalmát öregkora és betegsége sem tudta megtörni. Az 1864-iki évben három regénye jelent meg: *Szikla- rózsza*, *Szegény ember dolga csupa komédia*, *Ami késik, nem mulik* — összesen tíz kötetben. A következő évre esik Jósika utolsó regénye: a *Várt leány várat nyer*. 1864-ben önéletrajzá- nak megírásához is hozzáfogott s írói pályájának kezdetéig jutott el benne; a mű címe: *Emlékirat*. Ezt a munkáját már nem tudta befejezni; pihenni nem akaró kezéből végre is kiesett a toll s a magyar regényirodalom nagyérdemű megteremtője 1865 február 27-én meghalt. Születése századik évfordulóján, 1894-ben hazahozatta a dicső emlékü házaspár hamvait a Jósika-család s Kolozsvár szép temetőjében helyezte örök nyu- galomra.

II.

Jósika költészete ma már a múlté, igazságos értékelésére tehát csak a történeti szempontú vizsgálat képes. Az utókor regényíró művészete messze túlszárnyalta Jósika munkáit, de az írók nem utódaihoz kell mérnünk, hanem elődeihez és kor- társaihoz.

Az a négy évtized, mely Jósika életében az ő írói fellépé- sét megelőzi, voltaképen magában foglalja a magyar regény- és novellairodalom kísérletező korszakának egész történetét. A magyar regény multját ugyanis a legjobb akarattal sem lehet messzebb kitolni Dugonics próbálkozásainál, már pedig Dugonics regényeinek nagyobb része 1794 után jelent meg; különben is ezek a „regények” nemcsak ízlés szempontjából alacsonyrendűek s műfaji tekintetben egészen kiforratlan korcs-termékek, hanem eredetiségük is nagyon kétes, hiszen ezeket az ú. n. regényeket alaki és tartalmi jellegük jóformán semmiben sem különbözteti meg Dugonics „drámáitól”, ez

¹ Kossuth L.: *Irataim* II. köt. 1881. 85. 1.

utóbbiakról pedig már régen meg van állapítva, hogy német minták önállóság nélküli átdolgozásai. De a történeti érdeme megvan Dugonics írói működésének is, mert a nemzeti mult kultuszának ő az egyik legnagyobb hatású képviselője; nem volt történelmi érzéke, de a korabeli nemzedék nem vette észre benne ezt a hiányt s elfogadta történelemnek Dugonics naivul anakronisztikus kor- és lélekrajzát.

Jósika már az élők sorában volt akkor, mikor Kármán József *Fanni hagyományai* c. kis regénye (1794 őszén) megjelent. Dugonics regényeinek idomtalan nagyságú terjedelméhez, zavaros szerkezetéhez és gyarló jellemzőmódjához képest óriási haladást mutat Kármánnak ez az inkább novellai, mint regényi terjedelmű, kerek és egyszerű szerkezetű, meglepően finom lélekrajzú művecskéje. De nagyon erős hatása érzik rajta Goethe *Werther*ének, s elért művészi sikerét annak köszönhetette Kármán, hogy nem vállalkozott erején fölüli munkára: novellájában híre sincs történeti vagy bárminő egyetemesebb, szélesebb társadalmi háttérnek, s a szerkezet kerekége voltaképen a bonyodalom teljes hiányának is volna nevezhető, s találó igazságú lélekrajza is egyetlenegy szereplőnek, magának Fanni jellemének bemutatására szorítkozik.

Ebben a két példában mintegy benne tükröződik a Jósika fellépése előtti magyar regény fejlődésének egész képe, sőt bizonyos tekintetben a regény és novella műfaja közötti határvonalnak mindmaig tapasztalható bizonytalansága és tisztázatlansága is. Mi a leglényegesebb kelléke a regénynek? Az eposztól örökségbekapott széleskörű háttér és közérdekű téma? Vagy a minden fölöslegestől tartózkodó tömör, művészi szerkezet, melyet nem szabad veszélyeztetni epizódyszerű kalandok figyelemelvonó tömkelegével? Vagy az emberi lélek belső világának rajza a regényíró legfontosabb feladata? Olyan kérdések ezek, melyekre ma sem tudunk közmegnyugvást keltő módon válaszolni. Mert könnyű ezeket a kérdéseket egyoldalúaknak minősíteni s azt kívánni, hogy a jó regény egyszerre tegyen eleget mind a három fentebbi követelménynek — de az ilyen regény ma is a ritkaságok közé tartozik, hogyan lehetett volna tehát szó ily szigorú tökéletességről a magyar regény gyermekkorában?

Regényirodalmunk úttörői, mikor a nemzeti mult megélevenítését tűzték ki maguk elé főfeladatként, ezzel már rendszerint túl is léptek tehetségük határán. Dugonics regényeinek történeti háttére gyermekesen valótlan, s ugyanezt mondhatjuk tanítványának, Gorove Lászlónak a maga korában igen nagyrabecsült regényéről (*A jegyesek Carthagóban* 1807) s más hasonló művekről. Kármán is belefogott egy *Fejvesztesség* c. történeti regény írásába, de az elkészült csekély töredékből nem mondhatunk ítéletet arra vonatkozólag, hogy milyen

értékű lett volna, ha elkészül. A Jósika fellépése előtti magyar szépprózai elbeszélés terén a történeti tárgyú darabok közt (az *Abafival* egyidőben megjelent *Szirmay Ilonát* már nem számítva) legkiválóbb a Kisfaludy Károly *Tihamérja* — de ez meg már nem igazi regény, inkább csak novella, sa korrajzi háttér is annyiban sikerült, mert egy novellairóval szemben ezen a téren nem állunk elő szigorúbb követeléssel. A *Tihamér* írója biztos kézzel fogja össze a cselekvényt — mert nem regénycselekvény ez, csak novellatéma.

Verseghy Ferenc munkái (*Külneki Gilméta* 1808, *Gr. Kacsaifalvi László* 1808) még legjobban megközelítik a modern regény műfaji kellékeit, csak hogy ezek a munkák még nem elég eredetiek ahhoz, hogy szerzőjükről mint magyar regényíróról beszélhessünk. Kisfaludy Károly és Fáy András víg elbeszélései már sikerült típusokat ábrázolnak az egykorú magyar társadalmi életből, ezek az elbeszélések már valóban eredetiek, olyanok, hogy legtöbbjük nem teremhetett volna másutt, csak magyar földön, — de távol vannak az igazi regényműfaj nagyvonalúságától, bonyolultabb meséjétől, átfogóbb koncepciójától, néha még nem is novellák, csak rajzok, sőt vázlatok.

Van azonban Fáy Andrásnak egy nagyszabású elbeszélő munkája: *A Bélteky ház* (1832). Két nemzedék lelki világát egyéni és tipikus, de főleg tipikus élő alakokban feltárni — ezt az elsőrendű regényfeladatot ez a munka kiváló sikerrel oldotta meg; ebből a szempontból akár ma is mintául szolgálhat. Olyan nagy érdeme ez Fáynek, hogy az első magyar társadalmi regény megírásának dicsősége mindenkor az ő nevéhez fog fűződni. De minél nagyobb elismeréssel adózik a kritika Fáy jellemrajzoló és életábrázoló tehetsége iránt, annál kívívőbbá válik ebben a jeles regényben a szerkesztő művészetnek úgyszólván teljes hiánya. A *Bélteky ház* nagy értékei az átlagos türelmű és ízlésű olvasó számára bizony veszendőbe mentek, mert csak kivételes komolyság és megfeszített figyelem tud eligazodni e regény cselekvényének összekuszált szálain. Az olyan tehetség, mint Fáy, sohasem válhatott volna a magyar regényirodalom megteremtőjévé; nem lett volna képes az olvasók ezreinek a képzeletét, érdeklődését, lelkét megragadni s évek hosszú során magához láncolni, míg csak élet-szerűségletüké nem lesz a regényolvasás. Az előregedett Jósika keserű sértődöttséggel panaszkolja *Emlékiratában* (IV. k. 56. l.): „Nem fődözte-e fel nem régiben valami lángész, hogy a magyar regényirodalomnak nem én vagyok megalapítója . . . hanem a *Szutyogfalviak*¹ szerzője a magyar regény atyja?” Jósika

¹ Fáy András egyik regényének a címe: *A szutyogfalviak* (1856).

bizonyára sértésnek venné a mai kritika részéről is azt a megállapítást, hogy a *Bélteki ház* igenis az első magyar társadalmi regény, még pedig olyan regény, melyben az élet- és jellemábrázolás igazsága felülmulja Jósika hasonló tárgyú műveit. De Jósika fentebb idézett kifakadása csakugyan jogos: a „magyar regényirodalom megalapítója” csak nagy termékenységű, érdekfeszítő előadású, a közízlést és közhangulatot ösztönösen kiismerő tehetségu író lehetett — azaz nem más, csak Jósika Miklós. Ő az első nálunk, (mert Gaál József egyetlen kis kötete nem jöhet számításba), aki műveiben gondos részletességű (habár inkább csupán külsőleges) történeti háttérrel tudott rajzolni, a cselekvény bonyodalmát izgalmas érdekességűvé tudta tenni s alakjait hatásos módon felöltöztetve állította az olvasóközönség elé, sőt néha lelkükbe is szerencsésen be tudott világítani.

A hazai történelem iránt korán felébredt Jósikában az érdeklődés és a vonzalom. *Emlékiratában* (II. 187.) fiatalkori olvasmányairól szólva, ezt mondja: „Különösen hazai krónikáink érdekelték s már ez időben úgy teleszedtem fejemet hazám regényes multjával, mintha valami titkos szózat és ösztön előresejttette volna irodalmi pályámat”. Jósika irodalmi munkásságának jelentősebb felét csakugyan a történeti tárgyú művek teszik. Ennek a körülménynek egyik okát, a most idézett sorok bizonyossága szerint, az író egyéni hajlamában kell látnunk. De van fontos tárgyi, vagy külső oka is.

Jósika regényírói fellépése a reform-kor kellős közepére esik. A reform-kor előkészítésében s egész történelmünk legcsodásabb lendületű korszakává való avatásában elévülhetetlen érdeme van a költészetnek. A tulajdonképeni reform-kort 1825-től számítjuk: Széchenyi közéleti fellépésének és a *Zalán futása* c. eposz megjelenésének az esztendejétől. Vörösmarty eposzai politikai hatóerőt is jelentettek; míg Széchenyi a jövődönék az útját egyengette, Vörösmarty a nemzeti multra vonatkozó köztudatot tette koldusból gazdaggá, olyan kincseit tárván fel a mondai és történelmi hagyománynak, hogy azokra méltán lehetett büszke a már-már önbizalmát veszített magyarság. De az eposzi műfajnak az uralma ilyen alakban nem tarthatott sokáig. Vörösmarty maga is érezte, hogy az ő képzeletének és stílusának színpompás világitásmódja nagyon alkalmas ugyan arra, hogy a százados álmából ébredező nemzedéket elkápráztassa, megittasítsa és tette serkentse, de ezek a szemkápráztató bűvös képek olyan arányban fognak halványodni, amilyen arányban oszladozni kezd a sötétség a magyar nemzet politikai szemhatáráról. Az egyetemes nemzeti föllendülés napfényénél mindinkább láthatóvá lett a Hadur- és Ármány-féle mitológiai személyek élettelen, kiesztelt jellege, általában az eposzi csodás elem naivságának erőltetett és tette-

tett volta, Vörösmarty abba is hagyta az eposzírást, gyöngébb utódai aztán hamarosan lejáratták ezt a műfajt, mely egy évtizeden át oly népszerű és oly nagyjelentőségű volt.

Nemcsak költői, hanem általában művelődési, nem utolsósorban politikai nagy érdek függött attól, hogy az eposzi műfajt tudja-e nálunk is korszerűsíteni valaki, tudja-e folytatni azt az áldásos szerepet, melyet Vörösmarty végzett a nemzeti köztudat sugalmazó irányítása terén a maga eposzaival. A szabadságharcig terjedő időszakra Jósika Miklóst szemelte ki a sors erre a szép szerepre és ajándékozta meg az ehhez szükséges tehetséggel.

Mindjárt az *Abafiban* egy a 30-as évek második felének ízléséhez alkalmazott eposz-félét adott Jósika a magyar olvasóközönség kezébe. A téma országos vonatkozású jellege itt háttérbe szorul ugyan, de a háttérben egészen jól érvényesül: a mellékalakok közt ott van egy szeszélyes, zsarnok fejedelem, Báthori Zsigmond; munkában van az erdélyi országgyűlés, fényes udvari ünnepségek közt tartja nászát a fejedelem, majd pedig harcba indul a német politika pórázán a török ellen — ezek a motívumok a háttéri messzeségben is elárulják eposzi eredetüket. A mű főalakja, Abafi Olivér, ha eleinte züllőfélben levő embernek mutatkozik is, csakhamar igazi lovaggá, majdnem eposzi hőssé nemesedik, Erdélyország legelső daliáját ismerjük és szeretjük meg benne. A női szereplők között is van három olyan, aki igazi dísz nemének, mind a három szinte emberi gyarlóság nélküli megtestesülése a szépség és jóság eszményének. Az eposzok cselekvényét jellemző nyers csodák nem fordulnak ugyan elő az *Abafiban*, de azért mindenütt ott érezzük láthatatlanul is a Gondviselés hatalmának közellétét, mintha az eposzi hősök pártfogó istene a cselekvény színpadáról félrehúzódtott volna, de csak a színfalak mögé. A kis Zsiga gyerekről — holmi dajka és anyajegy tanúsága révén — kitudódik, hogy nem Izidóra fia, hanem Mikola Margité; Abafi kétszer menekül meg gyilkos merénylettől; Csáki Gizella súlyos betegségbe esik ugyan, de épen ez az önkívületi állapota egyengeti az utat az Abafi Olivér oldalán reá váró boldogsághoz — szóval, mintha csak valami láthatatlan égi pártfogó vigyázna a regény nemeslelkű szereplőire s juttatná sorsukat szerencsés, megnyugtató befejezéshez . . . Az erkölcsi igazságszolgáltatásnak ugyanez a szükségérzete jellemzi Jósikát többi regényeiben is, még pedig nemcsak a jók megjutalmazása, hanem a gonoszok megbüntetése terén (*Az utolsó Bátor*) is. Emberfölötti személyes hatalmak helyett a személytelen és titokzatos Végtet dolgozik az emberi élet szövészékén, s a regénycselekvény végzetszerű indítóokai között valósággal unalomig ismétlődővé és elcsépeltté válik a gyermek-csere, illetőleg a születés körüli rejtély (*Abafiban*: Zsiga, az *Utolsó*

Bátoriban: Dimon, a Csehekben: Aminha, Nankelreutherné, Komoróczy, — stb. stb.)

Jósika tehát átvett az eposzt jellemző ú. n. csodás elemből annyit, amennyit a korabeli olvasóközönség világnézetének fejledezni kezdő realizmusával összeférhetőnek gondolt. Altlában az eposzi látás- és előadásmód minduntalan kiütözik regényeiben. A multat eszményi színben látja s patétikus hangon zengi dicsőségét. „... Szép daliák s a magyar leventeség virága délceg, cafrangos méneken s pompás öltözetben, fegyveresen, bajra, csatára áhító férfiu-kebellet száguldnak ki s be a sötét várkapukon s kopognak a felvonó hidak tölgydeszkaín. A szellős folyosókon s a fényes termekben, melyeknek falairól mult századok alakjai bámulnak le, hölgyek lejtének, kiknek arcaikon a tavasz, szemeikben az ég, ajkaikon a dal s a mosoly, nehéz selyemszövedeik a síma kőlapokon suhantak el... A népes udvarokon termetes alakok jártak-keltek: sokszínűen vagy fegyveresen s kijelölt vonásaikon a hajdan nyers kifejezése mutatkozott...¹

De az eposzhoz való hasonlóságnál fontosabb jellemvonása Jósika regényeinek az a különbség, mely az eposzi örökséget továbbfejlesztve, korszerű köntösbe öltöztette a divatból kiment műfajt. A hitregéknek, az emberfölötti személys hatalmakkal érintkező eposzi hősöknek a világa több illúziót kíván az olvasótól, mint amennyivel az 1830-as évek rohamosan gyakorlatiasodó világnézetű nemzedéke rendelkezett, de ez a nemzedék még mindig elég sok illúzióval tudta nézni az életet, különösen a multat. Jósika szerencsésen el tudta találni, főként szabadságharc előtti regényeiben, a korok és emberek ábrázolásának azt a módját, mely a valóságosság hatását tette a kortársakra. Már idéztük arra vonatkozó nyilatkozatát, hogy fiatal kora óta mily nagy kedvvel olvasta a hazai krónikákat és emlékiratokat s nézegette a fennmaradt régi emlékeket: várromokat, fegyvereket, öltözeteket stb. Míg első irodalmi mintaképének, Kisfaludy Sándornak regéiben csak egy-egy történelmi személynek vagy dunántúli helynek a neve igyekszik a valóságosság látszatát megadni a kigondolt cselekvénynek: regényeiben Jósika messze túlszárnyalja ezt a kezdetleges módszert. Neki nemesak a kedve, hanem a módja is megvolt ahhoz, hogy szűkebb hazájának, Erdélynek hagyományokban gazdag multjára vonatkozólag sok részlet-ismertetet szerezhessen. Ezek többnyire külsőleges vonatkozású ismeretek voltak, de épen külsőleges, konkrét, ellenőrizhető, „megfogható“ voltukkal támasztották alá a költői képzelet útját s termelték meg az olvasók lelkében a regénycselekvény valóságosságára, sőt hitelességére esküvő illúziót. Az *Abafi*ban

¹ Az utolsó Bátor (Badics-kiadás) II. k. 55. l.

pontosan tudjuk, melyik korszakában járunk Erdély történetének; a fejedelem és néhány udvari ember nem a költői képzelet teremtményei, hanem történelmi személyek. Az *Utolsó Bátoriban* még nagyobb készüléttel iparkodik Jósika meggyőzni az olvasót a tartalom hiteltérdemlő voltáról. Itt már maga a főhős is történelmi személy, de rajta kívül is egész csapata szerepel a történelmi neveknek: Bethlen Gábor, Kamuti Farkas, Imrefi János, Kornis György és Boldizsár, Kendi István, Basa István, Sennyei Pongrácz, Nagy András, Szilasi, Giczi, Weirauch kőhalmi királybíró, Weiss Mihály brassói polgármester, Radul vajda — mindezek ismeretese a történelemből. De nemcsak a szereplő személyek történelmie, hanem az elbeszélte események közt is sok van olyan, amely csakugyan valósággal megtörtént; Bátor viszonya Bethlenhez, Imrefihez, Kornis Boldizsárné elleni merénylete, szebeni és brassói tartózkodása, Szében csellel való elfoglalása, Kendiek-Kornisék összeesküvése ennek kitervelt módja (még a vadászat ürügye is), a fejedelem vágya Radul birtokára, az ehhez küldött követség színlelt oka, Weiss brassói politikája s csatatéri halála, előbb pedig Radulhoz való küldetése, Giczi és Bethlen szerepe a töröknél, a fejedelem megöletése stb. — a regényeselekvénynek mindezek a mozzanatai a történelmi valóságból vannak merítve. Ennyi hiteles adat között aztán könnyen elcsúsztak és szintén valóságszámba mentek azok a merészebbnél merészebb részletek is, amelyeket az író a saját képzeletéből iktatott be a regény meséjébe (pl. Weiss Coelesta szerelme az Ecsedi név alá rejtőzött fejedelem iránt, a földalatti folyosóba való leköltözése, stb.) Általában nagy szorgalmat fejt ki Jósika a korrajzhoz szükséges történelmi adatok felkutatása terén. Harmadik nagy regényének, a *Csehek Magyarországon* címűnek írása közben nem is állhatja meg, hogy legalább magánlevélben el ne mondja: „egy regényem sem került annyi kutatásba, olvasásba s fürkészésbe, mint ez“.¹ Mikor pedig elkészült a fáradtságos munkával, a regény végéhez magyarázó jegyzeteket csatol s ezt az eljárását így okolja meg: „Senki rossz néven nem veheti, hogy olvasómmal láttatni akarom, hogy az ily munka fáradtságba kerül s hogy történeti regényt szükségképpen történelmi adatokkal kell támogatni“ . . .

De ez az adatgyűjtő buzgalom nem a történetírói tárgyi-logasság szolgálatában áll, nem a „hiteles“ történelmi igazság kiderítésének eszköze, nem is csupán az a célja, hogy illúziókeltő ábrázolásmóddal esztétikai élvezetet nyújtson az olvasóknak — hanem a korábbi évek eposziróinak lelkesítő, nemzetnevelő, hazaszeretetre, faji büszkeségre, a jövő iránti bizalomra serkentő célzata sütt elő izzó fénnnyel a regényíró

¹ Toldy F.-hez írt levél, 1838 aug. 30. Lásd: IK. 1911. 67. 1.

művészi vállalkozása mögül. Ma már nem kívánunk egyebet a történeti regényírótól, mint azt, hogy külső-belső értelemben vett hűséggel elevenítse meg számunkra a költészet eszközei révén a múlt idők valamelyik kisebb vagy nagyobb szakaszának a világát, ennek érző, gondolkozó és cselekvő embereit. Jósika ezt a feladatot, így magában véve, keveselli. A *Csehek* c. regény előszavában igen jellemző nyilatkozatot tesz arra vonatkozólag, miben látja ő a történeti regényíró feladatát: „Ha az olvasó, könyvemét átolvasván, mondja: hét évet éltem Mátyás korában, láttam azt a tróntól a kunyhóig, fényében s borzadalmaiban: munkám céljához közelített. De ha a lelkes ifjú felkiált: Mint eme férfiú, oly eltökélt szilárd akarok lenni tetteiben s erőben; mint amaz, oly hű honomhoz s királyomhoz; becsületem oly szent lesz előttem, mint övé; férfiú leszek, mint ő! — Vagy a hon leánya szól: Mint e hölgy, oly tisztán őrizem erényemet; szert oly nemes önérzetre teszek; oly hű leszek valásomhoz s higgadt erkölcsben s kedélyben: akkor a regény célt ért . . .” Íme, nyilvánvalóan mutatja ez a nyilatkozat hogy a Jósika-féle írói álláspont a múlt ábrázolása terén nem a történelmi igazság tárgyilagos megláttatására törekszik, hanem azt — ha kell, szépítő szerekekkel is — olyanná módosítja, hogy eszményül választhassa magának a „törpe” utókor. A művészi valóságosság szempontjából hibának kell minősíteni az ilyen ábrázolásmódot, viszont azt is el kell ismernünk, hogy Jósika eszményített regényalakjai, különösen női jellemei, jótékony befolyást gyakoroltak az olvasók nagy seregére s tényezőjévé váltak a reform-kor önzetlen, idealista világnézetének.

A történelmi adatok hitelesítő erején, vagyis az „igaz, mert megtörtént”-féle érv bőséges kihasználásán kívül még másik nagysikerű eszközt is meghonosított Jósika a magyar szépprózai irodalomban: az illúziókeltő, művészi leírást, mely különösen tájképek festésében érvényesül szépen nála. Az az érzelmi érdekelttség, amely az emberek jellemzése terén sokszor hibájává lesz Jósikának, mert túlzó eszményítésre ragadja — táj- és helyrajzaiban, mondhatni, a művészi sikernek egyik fő-tényezője, mert a természetfestésnél igazán nem az a kérdés lényege, hogy milyen a szóban forgó terület a maga tárgyilagossága, érdektelen valóságában, hanem, hogy milyen viszonyba tud jutni a szemlélőnek a hangulatával, mennyiben tud élménnyé válni az íróra, illetőleg az olvasóra nézve. Nos, Jósika legszebb tájképein megérzik annak a szeretetnek a melegsége, mely őt örökre hozzáfűzte Erdélynek egyébként is gyönyörű hegyvidékeihez. Maga is jól tudja, hogy egy-egy városnak vagy tájnak a képe nem egyforma hatást tesz mindenkire; ismeretségbe, baráti, meghitt viszonyba kell jutni vele, hogy teljes szépségében bontakozzék ki előttünk. Találónan finom és

igaz az a reflexió, mellyel az *Abafi* első fejezetei egyikében a XVI. századvégi Kolozsvár képének megrajzolásához fog. „Valóságos fogalma ezen érdekes magyar városka arcáról csak annak lehet, ki számtalan szeretetreméltó családját ismeri jelenben, vagy ismerte e történet korában; s ennek Kolozsvár mint csinos, vidám, egészen magyar szellemű város, a magyar szívesség s egyenesség, a mívelt társalkodás lakhelye bizonyosan tetszeni fog; s hasonló leendő oly ember arcához, ki mellett egyelőre kis részvétellel megyünk el, kivel másodszor szóba állunk, kit harmadszor keresünk, végre nehezen, igen-igen nehezen válunk el tőle...” Jósika szemében Erdély az ezerféle gyermekkori emléktől megszentelt szülőföld, a világ legszebb helye reá nézve. Tájszemléletmódja épen pendantja a Petőfiének. „Dicsérvétek ti a nap feljöttét ama végtelen rónákon — mondja Jósika — mi a hegyek hajnalát szeretjük... Óh! légy üdvöz nekem, ifjú hajnal — a hegyek közt!”¹ A kedélyileg egyébként kissé katonásan száraz Jósika ilyenkor lírikussá hevül, s Erdély vadregényes vidéke iránti rajongó szeretete talán nem is akkor legjellemzőbb reá nézve, mikor színpompás képeket fest kedves hazájáról, hanem, mikor *indirekt* módon ütközik ki beszédéből ez az elfogultságig forró szeretet. Jósika t. i. megpróbál fölemelkedni az elfogulatlanság magaslátára s elismeri elvi lehetőségét annak, hogy a szeretet, a meghitt belső viszony az alföldet is szépnek tűntetheti fel azok számára, akiknek az alföld az otthonuk. De figyeljük csak meg, hogy Jósika akaratlanul is mennyire bele enged látnunk a maga lelkébe, mily érdekesen kaptatja rajta magát azon, hogy mikor dicsérni akarja az otthonukért lelkesedő alföldi embereket, voltaképen — szánakozik rajtuk, mert ő az alföldön semmi szépséget nem képes fölfedezni, hanem csak mocskot és sivárságot. „A honszeretet s azon családi ragaszkodás a röghöz, melyen születünk, őket (t. i. az alföldieket) is megkapja néha, s a sivatag puszták szülötte költővé lesz. Tengernek látja a száraz avarlepte homoklapokat, csillagszemeknek ama békátelt, rest mocsárokat; összeköti a végtelenség eszméjével a ronda, szennyes pusztát s az iszap- és posványkörözte gémeskútban kedves szemgunnyasztó pontot képzel. Kis Istent — szabad országban — pillant meg a pizoktelt csikósban s a mérhetetlen ég közepette, a rest erek mellett heverő gulyák egyes bömbölése édesen, bár sajátosan hangzik fülébe. Valóban van e néptelen sivatagok önteteiben valami, mi a szívet megragadja: mondanók, a vágy s a fájdalom érzete az: a szem, mely keres és nem talál; a hang, mely visszhangra vár s a kriptá csendében siketül el; a szív, mely életet vágyik felvirulni látni; az élő, ki emberre sóvárog

¹ Jósika István (Badics-k.) II. k. 218. 1.

s, a hon buzgó fia, ki e hanyag ugarokat áldással öntené el s mindenütt a vágytalanság semlegessége ásit fel körüle. A hatás, melyet, főleg csendes éjeken, e néma puszták ébresztenek a lélekben, hasonlít a számkivetett búcsútekintetéhez s a haladokló óhajához, ki egy csókkal válik el az élettől s nekiérve a kielégültségnek, sóvárogva tekint egy jobb lét felé, melynek küszöbén áll...¹ Ime, Petőfi fellépése idején, a legünnepeltebb magyar prózaköltő *jóakarató* szeme ilyennek látja a nagy magyar Alföldet, mert látásmódját nem színezi át a szeretet hangulati, érzelmi varázsa. Elképzelhetjük, hogyan érezhette magát szegény Jósika a szabolcsmegyei Napkoron...

Annál odaadóbb hűséggel és vonzalommal ragaszkodik írónk Erdély „regényes“, azaz hegyel-völgygel váltakozó, fenséges vidékéhez. De a különben szívünkhöz-lelkünkhöz nőtt tájék sem mindig egyforma hatást tesz ránk, időszakonként vagy napszakonként a legszebb vidék „regényessége“ is fokozódhatik és csökkenhet. „Ami a lélek s a szellem az arcnak, — az egy szép világítás a vidéknek“, mondja Jósika² s a „szép“ világítás alatt majdnem mindig a holdfényt érti, mely nagyon megkönnyíti a képzelet romantikus hajlamú munkáját. De a romantika szívárványos világítása csak érdekesebbé teszi, meg nem hamisítja a megrajzolt tájnak a képét, s mikor az erdélyi olvasók ezekben a tájképekben ráismertek egy-egy valósággal létező, földrajzi hitelességű vidékre: az ott lejátszódó regénycselekvény is mindjárt valószerűnek, elhinni valónak tűnt fel. Már az *Abafiban* is találkozunk erdélyi tájékok szeretetteljes ábrázolásával, többi munkái is tömegével tartalmazznak ilyeneket. Mily meggyőző, képzelet-segítő, illúzió-ébresztő hatású lehetett az egykorú erdélyi olvasókra pl. az *Utolsó Bátor*i megjelenésekor az a sok újszerű szépségű, festői tájkép, melyek nemcsak színesen és hangulatosan, hanem hűség tekintetében is igen figyelemreméltó sikerrel varázsolták szemük elé Erdély különféle vidékeit: Kőhalmot, Gyulafehérvárt, az udvarhelyi várat, a barcasági völgyet, Szebent (még az utcákat is megnevezve: Sarkantyú-utca, Rizskása-utca). Vagy pl. mikor ily szabatos szemlét tart egy kiválasztott nézőpontról: „Ha a (szamosújvári) vár tetején képzeljük magunkat s szemünk egy csendes körvonalt húz Mikeházától elkezdve... több helységeket látunk. Szent-Benedeket a régi Kornis-kastéllyal, Szilágytőt, Péterházát, Németit, Hesdátot, Nagyiglódot s Dengeleget...“³

Hogy a tájrajz hűségét, földrajzi hitelességét mily fontosnak (még a cselekvény történeti igazságánál is fontosabbnak) tartotta Jósika, érdekesen bizonyítja a következő példa.

¹ U. o. II. k. 198. l.

² *Akarat és hajlam* (1862) I. k. 30. l.

³ *Zrínyi a költő* II. k. 106. l.

A költő-Zrinyiről szóló regényének cselekvényében a szamosújvári gyűlésnek is helyet kívánt juttatni. De Ecsed vidékét annyira ismerte és szerette, hogy ennek a gyönyörű vidéknek a leírását nem akarta mellőzni; viszont az ecsedi vidék rajzát Szamosújvár név alatt tenni közzé: a földrajzi hűség elleni vétségnek érezte. Ezért hát inkább a gyűlést tette át (!) — „kissé hűtlenül a valósághoz“ — Szamosújvárról Ecsedre, „a sceneria végett“; de egyszer kirándulást tevén Szamosújvárra, ezt a vidéket is „bájtelmes“-nek találta, — így aztán végül mégis csak megtartotta az erdélyi „országgyűlés“ színhelyéül Szamosújvárt, mert a táj szépsége megengedte, hogy hű maradjon a történeti igazsághoz is.¹

Jósika tájfestései természetesen nem kirekesztően erdélyi vidékeket ábrázolnak. De egyrészt mindenesetre ezek szerepelnek leggyakrabban, másrészt az ország egyéb tájékai közül is azokat rajzolja legszívesebben (pl. a Felvidéket a *Csehek*ben, stb.), amelyeknek leírásához ugyanolyan tájképi elemek kombinációja szükséges, amilyeneket Erdélyben ismert és szeretett meg.

A vidékeken, városokon, várakon s egyéb „ingatlanokon“ kívül a belső berendezésnek, továbbá embereknek, állatoknak, öltözeteknek részletes leírására is sok teret szentel Jósika.² A régi idők ruha- és fegyverviselésére vonatkozó adatok eleinte érdekesek és tanulságosak voltak, az arcleírásokban is szívesen gyönyörködött egy ideig az olvasóközönség, de ezen a téren Jósika leghamarabb beleesett az ismétlés, egyhangúság, gépieség hibájába.

A történelmi hűség és az illúzió fokozására szolgáló leírásmód mellett gondot fordított Jósika a lélektani igazságra, a szereplők jellemének oknyomozó megértetésére is. Mai szemmel nézve, persze ebben a tekintetben is sok kifogást lehet emelni ellene, de nem szabad elfelejtenünk, hogy őelőtte — az egy *Bélteki házat* kivéve — egyáltalán nincsenek nagyobb terjedelmű, igazi regények olyanok, melyekben szó lehetne lélektanilag következetes jellemek rajzának még csak félsikerű példáról is. Jósika ellenben kezdettől fogva tudatosan tűzött ki maga elé lélektani feladatokat; már az *Abafi* is beletartozik enemű kísérletei közé (lásd az előszót s a Csáki Gizella betegségére vonatkozó hosszú jegyzetet). Látni fogjuk alább, hogy ahol a lélektani jellemzés terén kudarcot vall Jósika, ott nemcsak tehetségét kell okolnunk a kudarcért, hanem az akkoriiban zsarnokilag uralkodó romantika túlzó módszerét is.

Jósikát írói egyéniségének idáig elsorolt tulajdonságai

¹ Lásd Jósika levelét Toldy F.-hez. 1843 febr. 17. I. K. 1911.

² Jósika leírásairól filológiai érdekű, részletes ismertetést ad Szinnyei Ferenc: *Jósika Miklós*. 1915. 61–82. l.

a magyar regényirodalom megteremtőjévé emelték. Neki, mint regényírónak Magyarországon nincsenek mesterei, csak tanítványai. De egészen szokatlan, sőt megmagyarázhatatlan jelenség volna, ha egy új műfajt meghonosító, úttörő írón senkinek a hatását nem lehetne megállapítani. Meg is lehet Jósikán is. Az ő költészetének legértékesebb jellemvonásai világosan rávallanak a mesterre: az igazi történeti regény világirodalmi megteremtőjére, az angol nyelven író, skót származású Scott Walterre (1771—1832). Ha Petrichevich Horváth Lázár buzdításának és példaadásának volt valami része Jósika regényíróvá lételeiben: aligha állhatott egyébből ez a hatás, mint abból, hogy gyakorlati mintával szolgált Jósikának arra vonatkozólag, hogyan szegődhetik a magyar regényíró az angol mesterek tanítványává. P. Horváth ugyan inkább Bulwer tanítványa, de Bulwer meg tulajdonképen Scott Walterhez fűzi tanítványi viszony. Jósika, katonakorától kezdve, mindent összeolvasott, amit csak német, francia, olasz, spanyol nyelven kezébe keríthetett. Angolul sohasem tanult ugyan meg jól, de Scott hírneve, mindjárt első regényeinek megjelenése után, rohamosan elterjedt mindenfelé. úgyszólván minden regényíró őt vallotta mesterének, szapora egymásutánban következő munkáit a legkülönbözőbb nyelvekre lefordították.

Jósika nem csinált (nem is csinálhatott volna) titkot abból, hogy ismeri, tiszteli, sőt követi Scott Waltert. Első megjelent regényének, az *Abafinak* első és harmadik fejezete elé Scottból választ jeligét. Mikor „magyar Scott Walter“ néven kezdi emlegetni a hazai közvélemény, Jósika nem tiltakozik ellene, csak túlságos megtiszteltetésnek, „colossalis auxesis“nek minősíti. Később azonban idegesíteni kezdte a Scott-utánzás vádja s ingerülten hangoztatja *Emlékiratában*, hogy ha előtte senki nem írt volna is regényt, ő írta volna meg az elsőt. Mi nem vonjuk kétségbe ennek az állításának az igazságát, annyi azonban bizonyos, hogy Scott Walter útmutató példája nélkül legalább is másforma íróvá lett volna, mint amilyenként irodalmunkban helyet foglal.

Scott Walter adott először nagysikerű példákat arra, mily hatásos képekben lehet feltámasztani a régmúlt korok életét, főleg magánéletét. Ő mutatta meg, hogyan kell a képzeletalkotta regénycselekvény alá szilárd talapzatot rakni hiteles történelmi adatokból. Az illúzió-keltő, részletes leírást is ő alkalmazta először, mint történeti kutatásainak és megfigyelő tehetségének értékesítését. Jósikát nemcsak hajlambeli rokonság tette Scott követőjévé, külső körülmények is egyengették hozzá az utat. Scott is egy szűkebb hazának a multjába merült el rajongó szeretettel, mint Jósika Erdélyébe. És a protestáns hitű skót nép jelleme és története sok hasonlóságot mutat az erdélyi magyarságéval. Sőt Skócia vadregényes hegyvidéke és

földrajzi körülzártasága szintén emlékeztet Erdély természeti helyzetére; legelső regényei egyikében egy Erdélybe került angol nővel a körülte fekvő vidékről ezt mondhatja Jósika: „Egészen angol ezen eleven zöld gyepek s az azt fedő nedves lég, nagy széles szalagokban elnyúló napsugaraival egészen honomat varázsolja előmbe...”¹ Skótszág is, Erdély is kivételesen gazdag egyfelől természeti szépségekben, másfelől történelmi nagy emlékekben s Jósika és Scott egyaránt abban a kedvező helyzetben nőttek fel ifjúvá, hogy teleszívhatták magukat szépséges hazájuk megható és lelkesítő hagyományaival, mondáival s színről-színre gyönyörködhettek a régmúlt nagy időkben fennmaradt, kegyeletébresztő ereklyéiben. De egyéniségük között is volt hasonlóság: mindkettőjük tehetségének a meseszöveg ügyesség s a részletekig ható, jószemű megfigyelés a legerősebb oldala.

Mindez természetessé teszi ránk nézve, hogy Jósika történeti tárgyú regényeinek olvasása közben itt is, ott is Scott Walter jut eszünkbe. Ha azonban közelebbről vesszük szemügyre a két író költészete közötti viszonyt, arra a megnyugtató eredményre jutunk, hogy Scottból való nyers átvételek egyáltalán nem találhatók Jósikánál. Első három történeti regényében egy-két jellem és egy-két helyzet vagy fordulat kapcsolatba hozható ugyan Scott műveinek egyik-másik részletével, de ez a csekélyszámú s részben még ma is vitás egyezés szóra is alig érdemes a termékeny Jósika műveinek óriási tömegében. Hanem a regényíró feladatára és módszerére vonatkozó *elveit* Jósika, kivált eleinte, csakugyan Scott munkáiból merítette, tőle tanulta el, hogyan kell nézni a témát s hogyan kell azt feldolgozni.

Scottnál látta pl. azt az eljárásmodot, mely a történeti témák terén mindmaig a legsikeresebbnek bizonyult s amelyet az *Abafiban* (s másutt) ő is alkalmazott; azt a módszert t. i., amely a korjellemző, hiteles történeti adatokat a cselekvény *hátterének* alátámasztására használja fel, a főszemélyek alakjának és szerepének a rajzában pedig szabad kezet biztosít magának, nem köti hozzá az író képzeletét holmi köztudomású történeti tényekhez. Kár, hogy később el-eltért Jósika ettől a szerencsés módszertől; ilyenkor bizony gyakran összeütközésbe jut benne a költő a történetíróval. Így jár pl. *Jósika István* c. regényében; ennek a hősét csak a könyvekben fennmaradt történeti adatokon át meri nézni, ezek pedig hiányosak is, ellenmondók is, ezért aztán a regényhős nem tud igazi élő alakká válni. Írónk lépten-nyomon így tér ki a költőnek lelkek mélyéig látó kötelessége elől: „Mit végeztek (a fejedelem és Jósika István) itt a zárt falak közt együtt, sohasem lehetett tisztán meg-

¹ *A könnyelműek* (1837). 2. kiad. 1841. II. k. 114. l.

tudni“, „a történetek nem adnak biztos fonalat“, „nehéz elhatározunk, mivel honi krónikáink ily részletekre nem terjednek“ stb. A regényíró igazi szerepe épen ott kezdődne, ahol a történetíró zárt ajtókra, adatbeli hézagokra talál... Egyébként Jósikának effajta tárgyválasztásaiért részben Toldy Ferenc is felelős. A 30-as évek végén s a 40-esek elején Toldy volt a Jósika irodalmi főtanácsadója. Toldy, a lelkes irodalomtörténeti kutató, olyan regények írására buzdította Jósikát, amelyeknek a hőse irodalmunk valamelyik jeles alakja volna. Zrinyit is Toldy ajánlotta Jósikának regénybeli feldolgozásra; azonkívül ismételtén biztatta, hogy Balassa Bálintról, majd meg hogy Kisfaludy Károlyról írjon regényt.¹

A részletes, sőt sokszor hosszadalmas leírás terén is Scott tanítványa Jósika. Láttuk fentebb, hogy tehetséges tanítvány; leírásai közt sok szép és hangulatos akad, úttörő érdeme ezen a téren is elévülhetetlen. De még a leghatározottabb leíró tehetség sem menekedhetik meg a mesteremberré válás veszedelmétől, olyan erőltetett iramú, roppant termékenységgű működés esetén, amelyet Scott is, Jósika is kifejtett. Nem csoda hát, ha Jósika terjengős leírásai lassanként ismétlődésekké fajultak, sablonszerűek és unalmasak lettek, mégpedig unalmasak magára az íróra nézve is. Mikor olyasmit olvasunk Jósika regényeiben, hogy X vagy Y öltözetének „leírásával nem fárasztjuk magunkat“² — nagyon őszintének érezzük ezt a megjegyzést az író részéről. Mikor az épület külső-belső képének aprólékos megmutogatása után ez a fordulat következik: „Kezdjük meg végre a személyzet fölötti, mindenesetre hálásabb szemlét“³ — az a benyomásunk támad, hogy Jósika az offéle leírást nemcsak az olvasóra, hanem önmagára nézve is robotnak tekinti, melyen — nem szívesen ugyan, de — túl kell esni... Valóban, sokszor nagyon szárazak, sablonosak és fölöslegesen tudnak lenni Jósika leírásai; vagy úgy magyarázhatók ezek, hogy Jósika ihlet nélkül, napi penzumként írta s lap-tölteléknek szánta őket, vagy úgy, hogy a külföldi minták tekintélyének hatása alatt dogmát kezdett látni a regényíró módszernek ebben a pontjában s nem merte szűkebbkörű szerepre fogni a leírásokat. Az öltözetekkel bibelődő leírásra vonatkozólag Jósika csakugyan tekintélyi alapra támaszkodik: részint az olvasóközönség egy részének ízlését, részint némely külföldi regényírónak az eljárás módját tartva szem előtt. „... Végre a ‚mea maxima culpa‘ jó: az öltöztetés... Némelyeknek igen kedvök ellen tennék, ha e hibámtól (mert örömet annak nevezem) eltérnék... Scott Walter, Bulwer, Hugo Vic-

¹ Lásd Toldy efajta tanácsait IK. 1911. 81., 84. l.

² Pl. *A két barát* (Badics-k.) 214. l.

³ *Egy magyar család*. 3. kiad. (1897). I. k. 15. l.

tor, Balzac, Sue Eugène, s számtalan mások, személyeiket nem egyszer sokkal részletesebben öltöztették, mint én...“¹

Jósika történeti tárgyú regényei közül a legelső a legjobb; ezekkel sem érték, sem népszerűség tekintetében nem versenyezhettek a szabadságharc után írottak. Jósika írói pályavonalának ezt a fokozatos hanyatlását többszörös ok teszi érthetővé. Írónk első nagy regényei a szó legjobb értelmében vett újdonságok voltak, egy nagy jövőjű költői műfaj korszakalkotó fontosságú első képviselői, melyek éveken át társtalanul magaslottak fel irodalmunk mezején; roppant szaporaságú működésével lassanként mintegy önmagának csinált Jósika konkurenciát; azok a témák, írói sajátságok, regénytechnikai fogások stb., melyek eleinte szokatlanok, meglepőek, hatásosak voltak, az évtizedek során hovatovább megszokottakká, hatástalanokká váltak. A szabadságharc előtt sok történeti forrás állott rendelkezésére Jósikának, bár akkor is éreznie kellett néha a magyarországi történelmi tájékoztató munkák hiányos voltát.² Hanem száműzetésének másfél évtizede alatt bizony épen a legüldözött forrásokat volt kénytelen nélkülözni. S e kedvezőtlen helyzetben a megélhetés gondja még az addiginál is szaporább munkásságra kényszerítette! A hanyatlást aztán még feltűnőbbé tette a szabadságharc után kibontakozó két új nagy regényíró tehetség. Az egyik a tudományos kritika méltánylását ragadta el Jósikától: ez volt Kemény Zsigmond; a másik az olvasóközönség zömének a ragaszkodását, a közvélemény lelkes tapsait: ez volt Jókai Mór.

De a magyar regényirodalom megteremtője csak Jósika marad mindenkor. Az ő úttörő munkássága nélkül sem Kemény,³ sem Jókai nem jutott volna el arra a magaslatra, ahonnan költészetük ma szertevilágít.

III.

Jósika első mintaképe, Scott Walter, nemcsak a történeti regényirodalom atyja, hanem a romantizmus világköltészeti divatának is egyik legjelentékenyebb előkészítője. A klasszicizmus is a messze múltból válogatta témáit, de ennek a mítikus időtávolságnak nem volt történelmi jellege; ez a költészeti irány az emberi lélek mindenütt, és mindenkor érvényes, egye-

¹ *Élet és tündérhon*, 2. kiad. (1843). Előszó.

² 1843 febr. 17-én írja Toldy Ferencnek: „... Jut-e Önnek eszébe, mikor mondtam, hogy Zrinyinek kiindulási pontja Fiume leendő s Ön Portorét tanácslá? Ezzel megjártam: ezt VI. Károly készíttette. Szerencsére a Hircocernust észrevettem s Bajza urat megkértem, hogy tegye Fiumét vagy ennél jobbat helyébe... Vajjon megtette-e?...“ *IK*. 1911.

³ Jósika és Kemény regényírói egyéniségének tanulságos összehasonlítását lásd Papp Ferenc tanulmányában: *Budapesti Szemle* 1909. CXL. köt.

temes jellemvonásaival törődött csupán, egyébként pedig a leg-hallatlanabb anakronizmusokat követte el a korrajzi részletek és külsőségek terén. Ennek a látásmódnak mintegy a megfordítottja a Scott Walteré. Az ő regényei meg azt az igazságot példázzák, hogy, ha az emberi lélek néhány alapeleme változatlan is, mégis minden korszak más-más jellegűvé színezi az egyéni lelket és az emberi közösségek lelkét egyaránt. Változnak az eszmék, erkölcsi fogalmak, módosul az ízlés, átalakulnak a megélhetés, érvényesülés feltételei stb. Erről az igazságról csak a részletekig ható történetbúvári szorgalom győzhette meg a köztudatot, s ebből a munkából Scott derekasan kivette a részét.

A Scott-regények történeti tárgyköre tehát tulajdonképpen annak köszönhette hatásosságát, hogy mindig valami más-forma világot mutatott be, amely többé-kevésbé ellentétben áll az olvasók világnézetével, szokásaival, tapasztalataival. Ugyancsak a történelmi tárgykör kedvezett a jellemzésbeli eszményítés azon rikító módjának is, mely a romantikus költészetnek oly ismeretes sajátja; a történelmi személyeket nem lehet közletről szemügyre venni, a letűnt idők átlagos embermillióit az ismeretlenség köde takarja el előlünk, s csak azokról tud az utókor, akik vagy érényeik vagy bűneik révén kimagaslának kortársaik névtelen tömegéből. A történeti tárgyú költészet a rendkívüliségek kultuszát jelentette, s az előbb említett ellentét-kedvelés, a rendkívüliség hajszolásával párosulva, csakhamar kitermelte azokat a groteszk jellemeket, melyekben romantikus recept szerint egyesül a testi szépség és erkölcsi rútság, vagy ennek az ellenkezője s általában a kontraszt minden elképzelhető fajtája. Mindez erős hatást tett az olvasókra, s az író nem igen bánta azt, hogy a regénye keltette hatás az olvasónak sokszor nem is annyira a lelkét, mint inkább az idegzetét ragadta meg, s hogy az eredmény inkább meglepődésnek, mint tiszta művészi élvezetnek volna nevezhető.

Scott Walter írói egyéniségében tehát a nagy értékek mellett a túlzásra való hajlam is megvan, s főképp ez a tulajdonság tette őt a későbbi romantikus regényírók mintaképévé. A romantizmus irodalmi áramlatát Hugo Victor drámaírói fellépésétől (*Cromwell* 1827, *Hernani* 1830) szokás számítani, s a regényműfaj terén Hugo mellett Dumas és Sue a leghíresebb és legjellegzetesebb, bár éppen nem egyenlő értékű romantikus írók. Nos, mind a hárman Scott WALTER-t vallják mesterüknek: nem nehéz tehát megértenünk azt sem, hogy Jósika műveiben hogyan mutatkozhatnak egyidejűleg Scottnak és a francia romantikának a hatása — ez az utóbbi aztán fokozatosan túlsúlyra emelkedett amazzal szemben. A romantikus áramlat rohamos terjedését és híveinek fanatizmusát elég jellemzően mutatja Toreinix *Histoire du Romantisme* c. műve, mely éppen Jósika regényírói fellépésének évében (1836) jelent meg, még

pedig ezzel a jeligével: „Hors du romantisme il n'est point de salut.”¹

Jósika, mikor mindjárt 1837-ben próbát tesz a társadalmi regény írása terén is, ugyanazt cselekszi, amit már Scott is megtett s Dumas, Hugo, Sue nemkülönben. A régmúlt helyett a jelent tette a cselekvény keretévé — de a szemléletmódja épen olyan maradt, amelyet a távoli tárgykörrel szemben alkalmazott volt. Ez a főoka annak, hogy társadalmi regényei a történeti tárgyúaknál gyarlóbbaknak tűnnek fel előttünk. Nagy távolságból nézve, kevésbé valószínűtlenül hatnak ránk a szemenszedett rendkívüliségek, végletes jellemek, végzetes események, mert elhisszük, hogy az átlagos életmozzanatok tömkelegéből csak az effélék látszanak el messzire; ellenben a körülünk zsibongó, mindennapi élet nem igen engedi meg számunkra az ilyen tájékozódást, s nem vagyunk hajlandók minden szomszédunkban kivételes jellemet látni. A meglepésre törekvő, hátborzongató hatás eszközei is jobban illenek a történeti, mint a társadalmi regény írójának a kezébe; holmi kaszabörtönök, földalatti folyosók, súlyesztők, kinzókamrák, titkos ajtók s más effélék ám szerepeljenek a régmúltból vett témákkal kapcsolatban, de mikor az olvasó a maga jól ismert fővárosának mindennap ellenőrizhető életére látja ráköltve ezeket a romantikus furcsaságokat: nem tudja illúzióval nézni őket. Ezért hát valóságos logikai kényszerűség vitte rá a jelenkori tárgyú témák romantikus hajlamú feldolgozóit, hogy az időbeli távolság hiányát legalább térbeli távolsággal igyekezzenek pótolni s az olvasók veszélyben forgó illúzióját ilyenformán megmenteni.

Jellegzetes például idézhetjük Jósika legelső társadalmi regényét: a *Könnyelműeket*. A cselekvény háromnegyedrésszének színhelye Kanada, majd pedig London. A romantikus ízlés tehát bővében van a leírni való különlegességeknek. Az indiánok lakta Kochenowaga nevű falu a körülte elterülő őserdővel, valamint az angol főváros arisztokratáinak életmódja: nemcsak exotikus téma mind a kettő, hanem hatásos ellentétbe is állítható egymással. Az amerikai őstermészetről festett képek becsületére válnak Jósika elképzelő és leíró tehetségének, de hiányzik mögülök az az illúzió-forrás, mely az olvasók lelkében az erdélyi tájképek szemlélésekor Jósika szemtanui helyzetének tudatából táplálkozott. Épen a *Könnyelműek* c. regény megjelenésének évében hívja fel Petrichevich Horváth Lázár a magyar olvasóközönség figyelmét egy Morier nevű író exotikus tárgyú regényeire s az említett író főérdemét abban jelöli meg, hogy „kétszeri megutazása napkeletnek képessé tették e regényíró kimerítő és alapos ismereteket szerezni ama tájakról,

¹ Lásd Figyelmező 1837. II. 11. sz.

melyeket regényei színpadául választott“¹ — pontosan ugyanaz az álláspont ez, amelyről az *Abafi* fogadta volt nagy elismeréssel a magyar kritika. Ugyanaz a Tornai (Szontagh Gusztáv), aki az *Abafi* elolvasása után lelkesedve kiáltotta: „Uraim, le a kalapokkal!“ — a *Könnyelműek* c. regényt csalódva tette le kezéből s ezt írta róla: „Az olvasó... velem együtt sajnállani fogja, hogy Abafi nemes érzésű íróját másod ízben ily hozzá nem illő ösvényen találja...“²

Ma már egyoldalúnak találjuk a P. Horváth álláspontját is, a Tornaiét is, de végső eredményben elfogadjuk ítéletüket. A regényírónak nem multhatatlan kötelessége ugyan, hogy elutazzék mindazokra a helyekre, melyeket regényében, be akar mutatni — Jósika *Könnyelműek* c. regényében vannak is határozottan szép leírások az amerikai őserdők vidékéről — de ha már túlteszi magát az író a közvetlen tapasztalatszerzés jó szokásán, legalább ne ingerelje a kritikát ilyen sajátmaga ellen fordítható megjegyzésekkel: „Kanadának rengetegjeit látni kell, hogy azokról valakinek tiszta fogalma lehessen...“³ Hiába, ezt már a komolyság hiányának érezte az intelligensebb-fajta olvasó, letérésnek arról az útról, mely az *Abafi*-ban szép remények közt vezetett a művészi siker felé. S Jósikának ez az eljárás módja tipikus jellemvonása a romantikus regényíróknak, különösen a franciáknak; a realitás iránti tisztelet fokozatos csökkenése mindinkább elősegíti a képzelet egyoldalú uralomra jutását.

Tornai a *Könnyelműek*-ben az *Abafi* „nemes érzésű“ írójának eltévelyedését állapítja meg. Tagadhatatlan, hogy a *Könnyelműek* cselekvényének vannak erkölcsi szempontból is kényes részletei, de az is bizonyos, hogy ma már nem állja meg helyét az az épen egy Jósika-regénnyel kapcsolatban adott egykorú regény-definíció, hogy „regényeket kivált a nőnem számára írunk, melynek nagyobb része, kivált aki olvas, hajadon: ezeknek pedig ily hű valóság nem épen a legépületesb...“⁴ A *Könnyelműek*-ben előforduló két házasságtörést megbocsátjuk az írónak, de az erkölcsi kifogás elejtése nem tudja megszüntetni a szereplő személyek jellemzésének lélektani fogyatékosságát. A félvad nécert és asszonyát megtenni az eszményi szerelem képviselőinek a művelt európai ember rovására: ez a motívum a romantikus világnézet ábécéjéhez tartozik, de Jósikánál csak mástól kölesönzött furesaságként hat ránk. Hugo Viktor adta neki a példát a királyi vérből származó néger regényhős szerepeltetésére, de elvégre Hugo Spanyolországban

¹ Athenaeum 1837. I. 21. sz.

² Figyelmező 1837. I. 20. sz.

³ A *könnyelműek*. 2. kiad. I. k. 79. l.

⁴ Figyelmező 1839. 21. sz. Jósika *A vándor szünórái* c. regényét bírálja: 38 (=Toldy Ferenc).

töltötte gyermekkorát, s valahogy illetékesebbnek érezzük őt arra, hogy Szent-Domingó sziget négerlázadását válassza regénytárgyul, mint Jósikát arra, hogy amerikai indiánok között lakó néger házaspárt állítson a világ elé az olthatatlan szerelmi szenvedély s a fehér ember elleni jogos gyűlölet képviselőjeként. Egyébként a regény címe sem találó, s a tudákos, hosszú előszó erkölcsi prédikációja is kárba vész, hiszen a szereplő személyekről mindent inkább el lehet mondani, mint azt, hogy könnyelműek; Motabu imádja szép feleségét, Azálát, gondolatban sem vét ellene, s mikor egy vén banya fecsegése gyanut ébreszt benne neje hűsége iránt, megöli Azálát s rögeszmeszerű makacssággal készíti elő évek során át a bosszúállás lehetőségét; Azála jelleme is épen ellentéte a könnyelműségnek: a szerelmi szenvedély és a hitvesi kötelesség vészes lelki harcának tragikus áldozata ő; Serédi őszintén szereti Azálát, szívében meggyászolja, s későbbi feleségével való ismeretsége is úgy kezdődik, hogy ennek fekete álarca Azálát juttatja eszébe; Idali, Serédi felesége, eleinte rosszabbnak mutatja ugyan magát, mint amilyen, de Serédi hitveseként a lehető legkifogástalanabbul viselkedik s ártatlanul kerül a bosszúálló Motabunak az útjába.

A *Könnyelműek* c. regény azért is tipikus terméke Jósika költészetének, mert az író itt is elvont erkölcsi tételtől indul ki, melyet az értekezésszerű előszóban ismertet, s e tétel igazolására szolgál tulajdonképen a cselekvény. Így tett Jósika az *Abafiban*, az *Utolsó Bátoriban*, a *Könnyelműekben*, s ez az utóbbi regény bizonyítja, hogy írónk a gyakorlati kivitel közben néha félresiklik a kitűzött irányból, nem olyan jellemeket rajzol, amilyeneket előzetesen bejelentett. A regényes mese lélektani elmélyítése mindig hozzátartozott később is Jósika írói becsvágyához, de teljes siker sohasem kísérte törekvését, többnyire azért, mert igen merész és kockázatos lélektani kísérletezésekre csábítja őt is a Hugo, Sue, Sand, Balzac stb. példája. Ilyen pl. az *Akarat és hajlam* c. regény; egy eszelős makacsságú, sőt tébolyodott nőnek, Máriának az akarata olyan irányú nevelésben részesíti leányát, Reginát, amelytől ennek hajlama visszaborzad. Ilyen a *Pygmaeon* c. regény; cselekvénye azt a tételt próbálja igazolni, hogy a csendes örültséget meg lehet gyógyítani olyan munkával, mely egyszerre foglalkoztatja a testet és a szellemet: egy beteg lelkű leány leckéket vesz egy fiatal szobrásztól, lassanként helyreáll lelki és kedélyi egyensúlya, s végül felesége lesz mesterének. Ilyen az *Első lépés veszélyei*; mely a „principiis obsta“ közmondás igazságának illusztrálására készült. És így tovább.

Jósikának jó szeme volt a külső világ jelenségeinek megfigyelésére — a mult korszakok életének is csak a külsőségeit tudta rekonstruálni a felkutatott történeti adatok segítségével, bár ez a külső korrajz aztán többnyire színes, érdekes és elhitető

erejű. Az emberi lélek belső világának mélyreható kibányászásához azonban tehetsége nem rendelkezett a szükséges eszközökkel. Ez a fogyatkozás különösen társadalmi regényeiben válik szembetűnővé, mert itt tehetségének hiányát sem pótolni, sem leplezni nem tudja az a jótékony időbeli távolság, mely a történeti témáknál mégis csak megkönnyíti a kutatóra nézve a helyes szemmérték megtalálását, a lényeges és lényegtelen dolgok egymástól való megkülönböztetését.

A regénytémák lélektani vonatkozásai terén Jósika művészi sikerét nemcsak tehetségének veleszületett hiányossága rontja, hanem a korabeli divatos romantika példaadása is. Tehetsége nem tudott túlhatolni a külsőségek megfigyelésén, s így a külsőségek alapján ítélkezett a lelki világra vonatkozólag is, összetévesztette az eszközt a céllal, a lényegtelen a lényegessel. Szerinte Kemény Zsigmond az, aki nem ért pl. a szerelmes ember lelkiállapotának a rajzolásához. T. i. Kemény nem volt olyan jómodorú világfi, olyan ügyes udvarló, mint Jósika, regényalakjai rajzában sem holmi külsőséges galantériával tölti az időt, ezért vonta magára Jósika részéről azt a kicsinylő, sőt gúnyos vádat, hogy „szembetűnőleg nagyon ismeretlen a royaume du Tendreben, és főleg szerelmi jeleneteiben valami oly nehézkes van, hogy ne mondjam, ügyetlen, mikép rögtön rá lehet az Izraelben ismeretlen theoretikusra ismerni...”¹ Az igazság pedig az, hogy Keménynél magánál is, regényalakjainál is épen a belső, érzelmi élet rendkívüli mélysége és bonyolultsága bénítja meg azt a szalónias kellemű, biztos ügyességű udvarlói viselkedést, mely a világfiakat az átlagos lelkiberendezettségű emberek között oly hódítókká teszi, mely azonban többnyire felszínes és selejtes belső életet szokott leplezni. „Találékonyság nem sok van munkáiban“, állapítja meg ugyancsak Keményről Jósika, s ez a megjegyzése még jobban rávilágít tehetségének sajátos egyoldalúságára. Igen, külsőleges értelemben vett invenció sokkal több van Jósikában, mint Keményben — de ha túlnézünk az egymást kergető kalandos események tömkelegén, mily szájalmasan elnagyoltnak és üresnek tűnik fel előttünk Jósika száz meg száz szereplőtől nyüzsgő embermúzeumának lelki világa ahhoz a bámulatos „találékonyság“-ra valló gazdagságához képest. melyet Kemény tud kifejteni a lelki élet titokzatos eredetű, csak az ő számára hozzáférhető úthálózatának és forgalmának megláttatása terén!

Jósika természettől nyert tehetségének ezt a fogyatkozását még súlyosabbá tette a romantika áramlata, mely Jósika írói egyéniségének kialakulása idején egész Európában zsarnoki módon borított el minden irodalmat. A lélekboncolásra született tehetségek is többé-kevésbé hatása alá kerültek a romanticiz-

¹ Emlékirat IV. k. 137. 1.

mus bizonyos tekintetben forradalmi, sőt anarchikus jellegű látás- és ábrázolásmódjának, mint pl. Balzac és Kemény, s ez a hatás önáluk sem mindig mondható szerencsésnek, de az ő jellemvizsgáló nagy tehetségükre nem válhattak veszedelmessé a romantika módszerének a kinövésai. Ellenben az olyan egyébként szintén kiváló tehetségű regényíróknál, mint Dumas, Sue, Sand, Jósika, sőt Hugo is, a romantika szemüvege menthetetlenül eltorzította kisebb-nagyobb mértékben a megfigyelés alá vett emberi jellemeket. A romantikus regényíró nem az igazságot becsüli legtöbbször, hanem a meglepően érdekest; ha e kettő megfér egymással: jó, de ha nem: akkor az igazságnak kell a másik követelményhez alkalmazkodnia. A meglepésre való törekvés legbeváltabb eszköze, amint fentebb már láttuk, az ellentéteknek minél rikítóbb szembeállítás. Nemcsak tájak és események rajza sarkallik a kontraszt elvén, hanem a szereplők jellemzése is. Ha pl. egy épület lakóiról van szó, akkor az épület egyik szárnyát komor külön lakja, másik szárnyát boldog és kedélyes család foglalja el.¹ De a leggyakoribb eset az, hogy egy és ugyanaz a jellem is a legellentétesebb tulajdonságokból van összetéve. „A legkevesebb ember jelleme ment az ellentétektől; sőt ezen antitézisek a jellemek rajzaiban adják azoknak néha főérdekét“, hirdeti Jósika, s ez a nyilatkozata, mely egyik történeti tárgyú regényében² található, jellemzően mutatja, hogy megfigyelő módszere a külsőleges mozzanatok körében marad. Igen, sok ember jelleme látszik ellentétekből felépültnek, de a költő feladata épen e látszólagos ellentétek magasabb egységgé való feloldása volna, mint ahogy pl. Kemény Zsigmond tesz Gyulai Pál jellemével, melyben meggyőző módon tárja elénk, hogyan sarjadhat közös jellemgyökérről hála és gyűlölet, nemes cél és gyilkos eszköz. A programszerű romantika ellenkezőképen jár el: az egyszerű jellemekben is ellentéteket, végzetszerű, széteső tulajdonságokat fedez fel, mert az ilyesmi jobban kielégíti a meglepetésre szomjazó olvasókat. Sőt legjobban szereti a romantikus költő az olyan rejtélyes jellemeket, amelyekről kijelentheti, hogy nem lehet hozzájuk kulcsot találni. „Mária jelleme, mint jellem, megfejtethetlen“, „egész jelleme talányokon füződött át“,³ ismeri el maga Jósika, nem törődve azzal, mily szegénységi bizonyítványt állít ki ezzel magáról. Az efféle hibákért csak részben okolhatjuk Jósika tehetségét, ugyanolyan mértékben felelős a Hugo—Dumas—Sue-féle romantikai elmélet és gyakorlat hatása. A kor-szellemet évtizedeken át a maga képére teremtette ez a művészeti irány s ennek a kornak a nemzedéke nem vette észre a

¹ *Egy magyar család* I. k. 7—8. l.

² *Két királynő* 58. l.

³ *Akarat és hajlam* 128., 107. l.

romantikus költészet jellemalakjainak túlesigázottságát, valószínűtlenségét.

A jellemrajz belső igazsága ellen elkövetett vétségeket elsősorban a cselekvény izgalmasan bonyolult szövésével és könnyed, szórakoztató, elmés, nem-fárasztó előadásmóddal igyekezett feledtetni a romantikus regényíró. Jósika ezen a téren is egyik legfogékonyabb tanítványa francia mestereinek. Mindent elkövet, hogy regényei cselekvénye minél bonyolultabb legyen. Nagyon gyakori nála az efféle megjegyzés: „A nélkül, hogy előre többet akarnánk elárulni, mint szükség, el nem hallgathatjuk...” stb.¹ — tehát a cél az, hogy a regényes félhomály, az érdeklődést felcsigázó rejtelmesség minél később világosodjék meg az olvasó tudatában. Van eset rá, hogy a 40. lap *előzményeiről* a 234. s köv. lapokon kapunk felvilágosítást.² A romantikus félhomály egyik eszköze pl. az, hogy az író sokáig nem nevezi meg alakjait, hanem inkább ilyenformán segít magán: — Igen? — kérdé a ragyás arcú. — Nem, — felelé a bekecses, stb.³

Viszont azt is el kell ismerni, hogy Jósika néha egyesíteni tudja a mese érdekfeszítő bonyolultságát a szerkezet kerektségével. A *Könnyelműek* merész romantikájú meséjének keretbe foglalása tömörre és kerekké teszi a regényt. A *Gordiusi csomó* hatásos példája annak, hogy Jósika — a legvadabb cselekvény-bonyodalom közepett is — mily tudatosan ügyel némelyik regényében a szerkezet arányosságára. Az említett mű egész terjedelme 324 lap; ez a terjedelem két szigorúan egyenlő részre különül: az első 162 lap a „befelé” bonyolítást tartalmazza, a másik 162 lap a „kifelé” bonyolítást; az egész regénynek címet adó fejezet (*A gordiusi csomag*) pontosan a regény közepén foglal helyet.

Az előadásmód könnyedsége, szórakoztató érdekessége és magyarossága: egyik főérdeme Jósikának. Fáy Andrásnál határozottan sokkal könnyedebb, érdekesebb, elegánsabb elbeszélő. Magyarossága nem versenyezhet a Fáyéval, de a szabadságharc előtti többi regényírónkat felülmúlja. Büszke a magyar nyelv szépségére s lelkes híve annak a „purizmus” néven ismert álláspontnak, amely tiltja idegen szavak belevegyítését a magyar nyelvbe. Még külföldi száműzetésében s még egyszerű magánlevélre vonatkozóan is ragaszkodik ehhez az elvhez. A Magyar Sajtó c. lap egyszer közreadta a külföldön élő Jósika egyik levelét; Jósika elpanaszolja az esetet levélben Kossuthnak s egyebek közt így ír: „Leginkább bosszantott a francia kifejezés, mi privát levélben megjárja ugyan, de nem hírlapi cikkbe

¹ Egy kétemeletes ház Pesten 32. l.

² A gordiusi csomó.

³ Egy magyar család I. 171. l.

való, főleg oly puristától, mint én, ki, Istennek hála, mindent meg tud magyarul is mondani...¹ Purista szenvedélye sok olyan szót gyártatott vele, amelyek nem tudtak nyelvünkben meghonosodni, viszont az is igaz, hogy jóegynéhány új szavát elfogadta a magyar társalgási nyelv, s azok ma már közelebbiek.

Jósika regényírói népszerűsége még egyetemesebb és mélyebb, sőt bizonyára tartósabb is lett volna, ha egyéniségéből nem hiányzott volna a *humor*. Meg-megpróbálkozott a humoros hanggal egyik-másik novellájában, sőt egy kétkötetnyi életképsorozatot (*Ifj. Békesi Ferenc kalandjai*) is írt ebben a modorban, de ezek a kísérletek azt bizonyítják, hogy Jósikában nem volt igazi humor, s csak erőltetni igyekezett ezt magára az említett munkákban. Maga mondta a *Békesi-életképekre* vonatkozólag: „A feladat nem könnyű, mert nyomott kedélyű egyednek, mint magam, egy kis hyperstheniát kell előidézni, míg e nemben írhatok, — et les beaux jours d'Aranjuez eltűntek már.”² Jósika egyénisége épen ellentéte a humoros kedélynek; valami katonás, száraz fegyelem jellemzi, mely kezdettől fogva „penzum“-nak³ tekinti a költői munkásságot s évtizedeken át úgyszólván megszokítás nélkül, napról-napra elvégzi az önmagára kirótt egy nyomtatott ívnyi regényrészlet megírását.⁴ Nyilvánvaló, hogy a költői ihlet nem mindig egyformán engedelmeskedett a penzum-írásra vonatkozó katonás parancsnak, néha tehát bizony „invita Minerva“ folyt a munka. Igen jellemző az a válasz, melyet Toldy Ferenc egyik téma-ajánlására ad Jósika: „Őn allegóriai tárgyakra figyelmeztet, — de ezekre az ihlettség órái elkerülhetlenek, ezeket pedig nem mi adhatjuk magunknak. — talán később!”⁵ A nem-allegóriai tárgyakkal azonban, úgy látszik, nem várhatta meg mindig az ihlet óráit. Igaz, hogy nem lelkiismeretlenség volt ez tőle, hanem az anyagi gond kényszerűsége, kivált a hontalanság idején.

Az öregkor keserű kiábrándulást termett Jósika számára, elszedte tőle a férfi-kor írói dicsőségének örömeit úgyszólván egytől-egyig. De az utókor a fokozatos hanyatlás mellett is mindenkor jól látja Jósika pályájának korszakos fontosságú első tizenkét esztendejét. Jól esik befejezésül idéznünk Jósika *Regény és regényítészet* c. munkájából azt a néhány sort (40. l.), melyet mint színigazságot az utókor is szóról-szóra aláír: „Nálunk a regénynek, mint irodalmi ágnek vagy nemnek senki sem vonja kétségbe becsét. S ki e nemnek életet adott, az min-

¹ Kossuth L.: *Irataim* V. köt. 1895. 48. l.

² Toldy Ferenchez írt levél, 1842 január 11.

³ *Emlékirat* IV. k. 55. l.

⁴ Wesselényihez írt levél, 1846 január 22. Lásd IK. 1906.

⁵ 1845 szept. 15. Lásd IK. 1911.

den szerénytelenség nélkül ez okon, de csak ez okon, hosszú irodalomtörténelmi életre számíthat. Ha aztán a jövő eljő, az, aki helyét a maga idejében becsületesen betöltötte... mit se gondoljon vele, ha az utókor. saját haladásához mérve az ő érdemét, azt kicsinynek látja..."

IRODALOM.

I. Jósika munkái.

Jósika három évtizedre terjedő írói pályáján (1836—1865) 38 regényt írt 117 kötetben. Ezenkívül 14 kötet novellája és 10 kötet regényfordítása jelent meg. Eredeti műveit, megjelenésük idejével, felsoroltuk a 10. és 13. lapon.

Műveinek gyűjteményes kiadása még életében megindult: 1836—1845 24 k. s folytatólag 1846—1847 11 rész; majd újra 1854—1858 16 k., 1862—1863 52 k., 1860—1870 55 k., 1878-tól 78 k. s kiegészítve 1899-ig 120 k. Műveinek végleges teljes kiadása, Badies Ferenc gondozásában, 1901-ben indult meg s 1909-ig 25 k. jelent meg.

II. Jósika-életrajzok.

Vutkovich Sándor: B. Jósika Miklós 1883.

Szaák Lujza: B. Jósika Miklós élete és munkái 1891.

Szinnyei József: Magyar Írók V. köt.

— *Széchy Károly:* Jósika Miklós. Képes Magy. Irod. Tört. II. köt. 3. kiad. 1907.

— *Décsi Lajos:* B. Jósika Miklós. Magy. Tört. Életrajzok. 1916. (V. ö. még u. az: Adalékok b. J. M. életrajzához. Irod. Tört. Közlem. 1918.)

III. Irodalomtörténeti és esztétikai méltatások, a fentebb elősorolt munkákon kívül.

Cyulai Pál: B. Jósika Miklós. Emlékbeszéd 1879.

Jókai Mór: Emlékbeszéd b. J. M. felett. A Kisfaludy Társ. Évlapjai.

Új folyam 3. köt.

Ferenczi Zoltán: Adalékok Jósika írói működéséhez 1886.

— *Ferenczi Zoltán:* Jósika és a történeti regény. Élet és Irod. 1888.

Salamon Ferenc: Irod. tanulmányok 1891.

Bayer József: A magyar drámai irod. tört. I. k. 1897.

Salamon Ferenc: Dramaturg. dolg. II. köt. 1907.

Papp Ferenc: B. Jósika M. és b. Kemény Zs. Bpesti Szemle 1909.

Weber Arthur: Jósika M. irod. kísérletei. Erd. Múz. 1910.

Kovács János: Sne hatása a magy. regényirodalomra. 1911.

Zsigmond Ferenc: Scott és Jósika. Irodalomtörténet 1913.

Szinnyei Ferenc: Jósika humoros életképei. U. o. 1913.

Vértesy Jenő: A magy. romantikus dráma. 1913.

Weber Arthur: Jósika Miklós. Bpesti Szemle 1914.

Szinnyei Ferenc: Jósika Miklós. 1915.

Császár Elemér: A magyar regény története. 1922.

Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig
I. köt. 1925.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK

SZERKESZTI ÉS KIADJA: CSÁSZÁR ELEMÉR

	Ara
1. HORVÁTH JÁNOS: Herczeg Ferenc. (Második kiadás.)	— P 80 f
2. CSÁSZÁR ELEMÉR: A magyar hún-mondák kérdésének mai állása. (Második kiadás.)	— P 80 f
3. GALAMB SÁNDOR: Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből (1867—1892).	— P 80 f
4. CSÁSZÁR ELEMÉR: A Zalán futása.	— P 80 f
5. A XX. század magyar irodalma kritikákban. I. sorozat. Regények és elbeszélések 1.	1 P 60 f
6. SZABÓ RICHÁRD: Endrődi Sándor.	1 P — f
7. KÉKY LAJOS: Gárdonyi Géza.	1 P 20 f
8. CSÁSZÁR ELEMÉR: Arany János. (Második, átdolgozott kiadás.)	— P 80 f
9. GÁLOS REZSŐ: Legrégibb bibliafordításunk.	1 P 20 f
10. HARTMANN JÁNOS: Petőfi-tanulmányok.	1 P 60 f
11. VOINOVICH GÉZA: Gyulai Pál.	— P 80 f
12. GYÖRGY LAJOS: Az erdélyi magyarság szellemi élete.	2 P — f
13. TÓTH BÉLA: A Kisfaludy-regék utánzatai.	— P 80 f
14. CSÁSZÁR ELEMÉR: Arany János képzelete.	— P 80 f
15. WALDAPFEL JÓZSEF: Balassi költeményeinek kronológiája.	1 P 20 f
16. ANGYAL DÁVID: Kölcsey Ferenc.	1 P 20 f
17. SZERB ANTAL: A magyar újromantikus dráma.	— P 80 f
18. GÁLOS REZSŐ: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében.	2 P — f
19. SZINNYEI FERENC: Kisfaludy Károly.	1 P 20 f
20. ZSIGMOND FERENC: Mikszáth Kálmán.	1 P 20 f
21. PAPP FERENC: Kemény Zsigmond.	1 P 60 f
22. ZSIGMOND FERENC: Jósika Miklós.	1 P 20 f
23. FARKAS GYULA: Az elszakított Felvidék magyarságának szellemi élete.	1 P 20 f

